

O proučavanju Roma u hrvatskoj znanosti i kulturi ili postoji li hrvatska romologija?

Doseljavanje Roma na području jugoistočnih europskih zemalja od XIV. stoljeća, imalo je, između ostalog, za posljedicu buđenje interesa europske znanstvene javnosti za njihovo proučavanje. Njihova neobična pojava, posebice jezik i običaji, dodatno su potaknuli znanstvena istraživanja već od XVI. stoljeća. No, tek se u drugoj polovini XX. st. razvijaju romološka istraživanja u brojnim europskim zemljama i Sjedinjenim Američkim Državama te postaju sve prisutnija na fakultetima, institutima i muzejima. U Hrvatskoj je romološka istraživanja započeo Antun Mihanović početkom XIX. st., a tom tematikom bavili su se, između ostalih, Mara Čop Marlet, Franjo Kuhač, Emilij Laszowski, Franjo Fancev, Antun Medven, Ivan Goran Kovačić i dr. Jedan je od ciljeva rada istražiti povijest romoloških istraživanja u Hrvatskoj i usporediti ih s onima u svijetu te pokušati odgovoriti postoji li danas hrvatska romologija.

Ključne riječi: romologija, Romi, Hrvatska

1. O romologiji kao znanosti¹

Neki znanstvenici romologiju definiraju kao skup znanstvenih disciplina, koja koristi multidisciplinarnu metode za proučavanje romske kulture u kontekstu njenog socijalnog, ekonomskog, političkog i kulturnog okruženja.² Drugi je definiraju kao »...ukupnost proučavanja jezika i običaja Roma...«,³ odakle se može shvatiti da se svi radovi koji se odnose na jezik i običaje Roma mogu svrstati među romološke. No,

1 Rad je temeljen na izlaganju *O proučavanju Roma u hrvatskoj znanosti i kulturi ili postoji li hrvatska romologija?* održanom na III. kongresu hrvatskih povjesničara u Splitu – Supetru (1.-5. listopada 2008).

2 Trifun Dimić, »Reč urednika«, *Romologija: lil palo lilaripe, kultura thaj pučipe e Rromengo: časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja Roma*, I (1990), br. 1, 5.

3 »Romologija«, *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Zagreb, 2003, 1142; »Romologija«, *Veliki rječnik hrvatskog jezika*, Zagreb, 2003, 1349.

upravo zbog njene specifičnosti potrebno ju je gledati šire, kao ukupnost proučavanja povijesti, kulture, jezika i običaja Roma te je upravo takav pristup romologiji primijenjen u ovom radu. Romologija nije utemeljena kao znanost, već se njome bave mnoge znanosti, poput lingvistike, etnologije, sociologije, antropologije i historiografije.

Potrebno se ukratko osvrnuti na razvoj romoloških istraživanja u svijetu kako bi ih se moglo usporediti s njezinim razvojem u Hrvatskoj.

Neki znanstvenici smatraju da se s prvim znanstvenim istraživanjima Roma započelo u XVI. stoljeću, radovima Andrewa Boorda i Bonaventure Vulcaniusa, koji su objavili dio romskog leksika i gramatike.⁴ Tada je među europskim znanstvenicima prevladavalo mišljenje o egipatskom porijeklu Roma, koje je bilo prihvaćeno sve dok 1782. Jacob Carl Christoph Rüdiger lingvističkim analizama romskog i hindustanskog jezika nije ustvrdio da se porijeklo Roma valja tražiti u Indiji. Godinu dana kasnije Heinrich Moritz Gottlieb Grellmann potvrdio je Rüdigerove zaključke o indijskom porijeklu Roma u djelu *Die Zigeuner. Ein historischer Versuch über die Lebensart und Verfassung, Sitten und Schicksale dieses Volkes, nebst ihrem Ursprunge*.⁵ Njihova romološka istraživanja nastavila su dvojica lingvista – August Friedrich Pott⁶ i Franc Miklošič⁷ u XIX. stoljeću. Pott je analizama dokazao posebnost romskog jezika i pripadnost sanskrtu, a Miklošič je lingvističkim analizama nastojao

4 Ian Hancock, »Romani«, *The Encyclopedia of language and linguistics*, sv. 7, Oxford – New York – Seoul – Tokyo, 1994, 3604; Milka Jauk-Pinhak, »Povijest izučavanja romskog jezika u Svijetu«, Međunarodni naučni skup Jezik i kultura Roma (gl. ur. Milan Šipka), Sarajevo, 1989, 12; Rajko Đurić, *Povijest Roma: Prije i poslije Auschwitza*. Zagreb, 2007, 170-171, 217.

5 Jauk-Pinhak, »Povijest izučavanja...«, 13.

6 August Friedrich Pott (Nettelrede 14.XI.1802 – Halle 5.VII.1887). Studirao je teologiju, filologiju i prirodne znanosti na Sveučilištu u Göttingenu gdje je 1827. doktorirao filologiju. Proučavao indoeuropske jezike; pritom je bio jedan od prvih europskih znanstvenika koji je lingvističkom analizom dokazao indijsko porijeklo Roma. Svoje zaključke je objavio u *Die Zigeuner in Europa und Asien* (Halle 1844-1845); »Pott, August Friedrich«, *Deutsche Biographische Enzyklopädie*, sv. 8, München 1998, 46; E.C. Dove, »Pott, August Friedrich«, *The Encyclopaedia of Language and Linguistics*, sv. 6. Oxford, 1994, 3239–3240).

7 Franc Miklošič (Radomerščak kod Ljutomera/Slovenija 20.XI.1813. – Beč 7.III.1891). Studirao filozofiju i pravo u Grazu gdje je 1838. doktorirao filozofiju, a iduće godine je doktorirao pravo u Beču. Radio u bečkoj Dvorskoj biblioteci, a kasnije kao predavač slavenskih jezike i književnosti na Bečkom sveučilištu. Bavio se analizom staroslavenskih jezika, proučavao romski jezik te bio jedan od prvih znanstvenika koji je lingvističkom analizom dokazao indijsko podrijetlo Roma. Zanimljivo je da se jedan dio njegove ostavštine čuva u *Zbirci starih knjiga i rukopisa* Nacionalne sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Jedan dio ove zbirke čine spisi *Zingarica*, u kojoj se, između ostalog, nalaze njegovi rukopisni prilozi za gramatiku i rječnik romskog jezika. Njegova značajna djela o Romima su: *Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's I-VIII*, u: *Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Classe*, sv. XXI-XVII (Beč 1872-1876); *Beiträge zur Kenntniss der Zigeunermundarten*, I-III, u: *Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Classe*, sv. 77, 84. (Beč, 1874-1876); »Miklošič, Franc«, *Opća enciklopedija*, sv. 5, Zagreb 1979, 471-472; T. Tivadar, »Adalékok a cigányokról szóló irodalomhoz«, *Magyar Könyo-szemle*, Budapest 1877, 378).

pronaći migracijska kretanja Roma iz Indije u Europu te je podijelio romske govore u trinaest skupina.⁸ Navedeni radovi stvorili su temelj za razvoj suvremene romologije, unutar koje jačaju interesi za proučavanje, ne samo jezika, već kulture, običaja i povijesti Roma.

U XIX. stoljeću u pojedinim se europskim zemljama objavljuju prvi znanstveni radovi o Romima, koje po sadržaju možemo smatrati romološkim. Tako se u Austro-Ugarskoj izdvajaju Josip Habsburški⁹ i Antal Herrmann,¹⁰ u Italiji Francesco Predari, u Velikoj Britaniji George Henry Borrow¹¹ i društvo Gypsy Lore Society,¹² u Njemačkoj Heinrich von Wlislöcki,¹³ u Slovačkoj Josef Jeshin, u Nizozemskoj Jacob Dirks, u Poljskoj Ignacy Danilowich itd.¹⁴ U XX. stoljeću romologija je dobila svoj institucionalni oblik na mnogim sveučilištima i drugim obrazovnim institucijama. Jedna od prvih poznatih obrazovnih romskih institucija osnovana je polovinom

8 Jauk-Pinhak, »Povijest izučavanja...«, 15-17.

9 Josef (Josip) Karl Ludwig Habsburg (Bratislava 2.III.1833 – Rijeka 13.VI.1905), sin nadvojvode Josefa Antona Johanna i unuk cara Leopolda II. U vojsci se upoznao s Romima te je od 1850. počeo proučavati njihov život i jezik. Napisao je 1888. romsku gramatiku na mađarskom jeziku *Czigany nyelvtan. Romani csibakero sziklaribe*. Na svojim imanjima u jugoistočnoj Mađarskoj je omogućio naseljavanje Roma te ih je materijalno pomagao; Slavica Žura Vrkić, *Život i književno djelo Mare Čop*, magistarski rad, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2003, 75-76; J. Habsburg, »O jeziku i povijesti Cigana«, *Smotra dalmatinska*, 1/1888, br. 34, 1-2).

10 Antal Herrmann (Brassó/Braşov, 30.VII.1851 – Szeged, 15.IV.1926). Urednik časopisa *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn*, jedan od provoditelja politike stalnog naseljavanja Roma u Ugarskoj krajem XIX. st. Proučavao je Rome, a većinu radova o njima objavljivao u časopisima *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn*, *Ethnographia* i *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn*. Izdvojio bih njegov rad *A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott czigány összejrás eredményei*. U: *Magyar Statisztikai Közlemények*, köt. (sv.) IX. (Budimpešta, 1895); »Herrmann, Antal«, *Magyar Eletrajzi Lexikon*, sv. 1. Budapest, 1969, 712-713.

11 George (Henry) Borrow (East Dereham 7.V.1803 – Oulton Broad 26.VII.1881). Završio je jezičnu školu u Norfolku, a kako se nije mogao zaposliti odlučio je krenuti na putovanje Engleskom. Tom prilikom je upoznao romsku kulturu koju opisuje u svojim djelima *Lavenegro* (London, 1857), *The Romany Rye* (London, 1857) i *The Zinçali: An Account of the Gypsies in Spain*; »Borrow, George (Henry)«, *The New Encyclopaedia Britannica*, sv. 2, Chicago, 1995, 396.

12 *The Gypsy Lore Society* je međunarodno društvo osnovano 1888. u Velikoj Britaniji, a bavi se proučavanjem i zaštitom romske kulture i jezika. Glasilo društva je *Journal of the Gypsy Lore Society*, a od 1989. sjedište je u Sjedinjenim Američkim Državama. Ubrzo je osnovan *Victor Weybright Archives of Gypsy Studies*, namijenjen istraživačima povijesti i kulture Roma i drugih putujućih skupina; više vidjeti na <http://www.gypsyloresociety.org> – 23.6.2009).

13 Heinrich von Wlislöcki (Braşov 9.VII. 1856 – Sebeş 19.II. 1907), završio je gimnaziju u Braşovu i studij u Kološu. Proučavao je jezik Roma u Transilvaniji te je objavio mnogobrojne radove o jeziku transilvanskih Roma, kao *Die Sprache der transilvanischen Zigeuner* (Leipzig, 1883) i *Volksdichtungen der siebenbürgischen und südungarischen Zigeuner* (Berlin, 1886); »Wlislöcki, von Heinrich«, *Ottiv Slovník Naučný*, sv. 27, Prag 1908, 274.

14 Žura Vrkić, *Život i književno...*, 75-76; Herrmann, Antal, *Magyar Eletrajzi Lexikon*, sv. 1. Budimpešta, 1969, 712-713; Giorgio Mattioli, Romi i romologija u Italiji, *Međunarodni naučni skup Jezik i kultura Roma* (gl. ur. Milan Šipka), Sarajevo, 1989, 80; Đurić, *Povijest Roma...*, 131, 147, 184, 189, 196.

1920-ih u ondašnjem slovačkom, a današnjem ukrajinskom gradu Užhorodu. Ne-
 povoljne međunarodne prilike poput jačanja nacionalsocijalizma i fašizma krajem
 1930-ih onemogućile su njen daljnji rad. Ova romska škola može se smatrati prete-
 čom današnjih romskih studija, posebice u pristupu razumijevanja romske povijesti,
 kulture i jezika.¹⁵ U većini zemalja romologija se razvija od 1970-ih, kada postaje sve
 zastupljenija na pojedinim sveučilištima. Na Sveučilištu u Texasu 1976. osnovani
 su *Romani Studies*, pri čemu je značajnu ulogu imao Ian Hancock.¹⁶ Iste godine je
 Lech Mroz započeo na Katedri za etnografiju Sveučilišta u Krakovu predavati »ci-
 ganologiju« kao nastavni predmet.¹⁷ Na šest njemačkih sveučilišta 1981. započela su
 znanstvena istraživanja vezana uz položaj Sinta (njemačkih Roma), posebice vezano
 uz njihova stradanja za vrijeme Drugoga svjetskog rata.¹⁸ Na Karlovom sveučilištu
 u Pragu osnovan je 1991. sličan studij, kada je Milena Hübschmannova osnovala
 studijsku grupu za proučavanje Roma.¹⁹ Iste godine dio znanstvenika iz društvenih
 i humanističkih znanosti osnovao je u Bugarskoj Društvo za proučavanje manjina
 »Studii Romani«. Ovo društvo provelo je niz znanstvenih projekata usmjerenih na
 proučavanje romske kulture i povijesti na području Bugarske i šire regije (Jugo-
 istočne i Istočne Europe).²⁰ Slični romološki studiji osnovani su na sveučilištima u
 Rumunjskoj, Mađarskoj, Slovačkoj, Ukrajini, Turskoj, Italiji, Njemačkoj, Velikoj
 Britaniji i SAD-u.²¹ Između navedenih potrebno je istaknuti primjer Mađarske i
 Srbije, u kojima su romološki studiji najrazvijeniji. Tako su na Katoličkoj pedagoškoj
 akademiji Zsámbeek organizirani »Romski studiji« u prvoj polovini 1990-ih. Oni su
 bili namijenjeni nastavnicima koji rade s Romima te onima koji su se usmjerili na
 istraživanje romske kulture i jezika.²² Na tragu ovog studija osnovan je 2001. Ro-
 mološki odsjek na Sveučilištu u Pečuhu. Njegov nastavni program sadržavao je pre-
 davanja iz sociologije, socijalne psihologije, demografije i obrazovanja, s ciljem obra-
 zovanja profesionalnih znanstvenika sa složenim teoretskim znanjem o romologiji.²³

-
- 15 David M. Crowe, *A history of the Gypsies of Eastern Europe and Russia*. New York, 1996, 46-47.
 16 Više vidi na: http://www.radoc.net/radoc.php?doc=about_radoc&lang=en – 23.6.2009. i na
<http://www.utexas.edu/features/archive/2003/romani.html> – 23.6.2009.
 17 Đurić, *Povijest Roma...*, 196.
 18 Gabrielle Tyrnauer, 'Svladavanje prošlosti': Nijemci i Cigani, u: *Romi. Interdisciplinarni prikaz*,
 (ur. Diane Tong). Zagreb, 2004, 95.
 19 Dragoljub B. Dordević, »O specijalističkim i magistarskim romološkim studijima (u okviru Cen-
 tra za studije balkanskih kultura Univerziteta u Nišu)«, *Teme*, XXIX (2005), br. 4, 462.
 20 Više o njemu na: <http://www.studiiromani.org> – 23.6.2009.
 21 Isti, 463; Nidhi TREHAN, Romi u mađarskom školstvu: i dalje nevidljiva manjina, u: *Romi:
 interdisciplinarni prikaz*, (ur. Diane Tong), Zagreb, 2004, 132-35.
 22 Thomas ACTON, Korištenje dva različita pristupa u mađarskim školama, u: *Romi: interdiscipli-
 narni prikaz*, (ur. Diane Tong), Zagreb, 2004, 134-135.
 23 Our document in English na <http://nti.btk.pte.hu/rom/index.php?main=angolul> – 23.6.2009;
 više o mađarskim institucijama na kojima se izvode romski studiji vidi u izvještaju »The Euro-
 mosaic study: Romani in Hungary« ([http://ec.europa.eu/education/languages/archive/languages/
 langmin/euromosaic/hu3_en.html](http://ec.europa.eu/education/languages/archive/languages/langmin/euromosaic/hu3_en.html) – 23.6.2009).

Zanimljivi su pokušaji osnivanja slične katedre u Srbiji, posebice na Sveučilištu u Novom Sadu i Nišu. Tako je na sveučilištu u Novom Sadu održana *Škola romologije* kao »...jedini pokušaj organizovanja visokoškolskog programa romologije u regionu [regiji, op. a.]...«. ²⁴ Na ovoj školi predavalo se o jeziku, književnosti, povijesti i kulturi Roma u trajanju jednog semestra, a nastavu su izvodili istaknuti romolozi poput Rajka Đurića. Na Sveučilištu u Nišu je 1996. osnovana »Niška romološka škola« predvođena Dragoljubom B. Đorđevićem, a njeni znanstvenici su u razdoblju od 1996. do 2005. publicirali 165 bibliografskih jedinica. ²⁵ U ožujku 2009. beogradski Evropski centar za mir i razvoj Univerziteta za mir Ujedinjenih nacija, osnovao je Međunarodnu katedru za Romološke studije. Jedan od zadaća ove Katedre jest da se na njoj organiziraju i izvode postdiplomski romološki studiji te specijalistički studiji, na kojima bi se proučavala kultura, tradicija, jezik, povijest i sadašnji društveni položaj Roma te razvoj romologije kao znanstvene discipline. ²⁶

Značajnu ulogu u razvoju romologije imaju njezini časopisi kao medij za objavljivanje najnovijih znanstvenih rezultata. Od romoloških časopisa ističe se *Romani studies*, ²⁷ u kojemu se objavljuju radovi vezani uz Rome, Putnike i njima slične »putujuće« (nomadske) skupine. U časopisu se nalaze radovi iz povijesti, antropologije, sociologije, lingvistike, književnosti, umjetnosti itd. ²⁸ Prošle godine izdan je prvi broj *Studia Romologica*, koju izdaje Muzej Okręgowie iz Tarnówa, što sugerira kako se romologija razvija i širi na području zemalja Srednjo-istočne Europe. ²⁹

U nekim europskim državama osnovani su i centri za istraživanje Roma, koji svojim znanstvenim djelovanjem čine sastavni dio romoloških istraživanja. Između ostalih, potrebno je istaknuti *Le Centre de recherches tsiganes* ³⁰ i *Texas Romani*

24 Programski izveštaj: *Škola romologije 2: jezik, književnost, istorija i kultura* (Novi Sad, 1.7.2005 – 31.1.2006) http://www.ns.ac.yu/stara/novosti_dogadjaji/romologija/izvestajSkolaRom05.html – 23.6.2009; <http://www.erstestiftung.org/integration-award/en/school-of-romology/> – 23.6.2009).

25 Dragoljub B. Đorđević, Niška romološka škola: zamisao – prinosi – perspektiva, u: *Niška romološka škola: Bibliografija 1996 – 2005* (prir. Dragan Todorović). Niš, 2006, 105-129.

26 Rajko Djurić je imenovan voditeljem katedre, a za prvog predavača povijesti i kulture Roma imenovan je Dragoljub Acković; vidi: http://www.jugpress.com/index.php?option=com_content&view=article&id=1769:otvorena-katedra-za-romoloke-studije&catid=37:jug-srbije&Itemid=58 – 23.6.2009.

27 Prvi znanstveni časopis koji se bavio (isključivo) proučavanjem Roma bio je *Journal of the Gypsy Lore Society*, koji je 1888. u Edinburghu osnovalo Gypsy Lore Society. Časopis je izdavan do početka 1980-ih, a njegovu tradiciju je od 2000. nastavio časopis *Romani studies*.

28 Više o njemu <http://www.romanistudies.org/default.aspx?content=homepage> – 23.6.2009.

29 Više vidi: <http://www.muzeum.tarnow.pl/artkul.php?id=60&typ=6> – 23.6.2009.

30 Osnovan je početkom veljače 1979. kao dio Odsjeka za društvene znanosti Sveučilišta René Descartes u Parizu. Njegove aktivnosti na proučavanju romske kulture podupire Vijeće Europe i Europska komisija, pritom je posebno značajna Biblioteka *Interface* unutar koje su izdavana značajna romološka djela; Jean-Pierre Liégeois, Biblioteka 'Interface', Rodena sam pod sretnom zvijezdom: Moj život Ciganke u Slovačkoj. Zagreb, 2002, 239-240; usporedi <http://www.osce>.

Archives and Documentation Center.³¹ Osim istraživačkih centara važno mjesto za proučavanje romske povijesti i kulture čine muzejske ustanove, poput *Muzeja romske kulture (Muzeum romské kultury)* u Brnu,³² *Dokumentacijskog i kulturnog Centra njemačkih Sinta i Roma (Dokumentations- und Kulturzentrum Deutscher Sinti und Roma)* u Heidelbergu³³ i prethodno navedenog Muzeja Okręgowe iz Tarnówa.³⁴

Od romologa u XX. stoljeću potrebno je istaknuti srpske istraživače Tihomira Đorđevića, Radu Uhlika, Slobodana Beberskog, Rajka Đurića i Dragoljuba Ackovića; britanskog Donalda Kenricka; francuske Jean-Pierre Liégeois i Heriette Asséo; američkog Iana Hancocka; češku Milenu Hübschmannovu; bugarske Elenu Marushiakovu i Vesselina Popova; njemačke Franka Sparinga, Karolu Fings, Herberta Heussa, i brojne druge romologe.

Navedeni primjeri ukazuju kako se, posebno u posljednjih nekoliko godina, razvila romologija kao znanstvena disciplina te kako ona više nije marginalna, niti »opskurna« ili »egzotična«. Time je dan smjer razvoja romologije unutar hrvatske znanosti.

2. Romologija u Hrvatskoj od XIX. stoljeća do 1945. godine

Uzimajući u obzir razvoj romoloških istraživanja u svijetu, potrebno je vidjeti kako se ona razvijala u Hrvatskoj te usporediti njezina dostignuća sa svjetskima. U Hrvatskoj danas postoje sveučilišni odsjeci i katedre za anglistiku, germanistiku, indologiju, romanistiku (uključuje proučavanje talijanskog, francuskog, španjolskog i rumunjskog jezika i književnosti), turkologiju, hungarologiju, skandinavistiku te slavistiku.³⁵ No, ne postoji odsjek za romologiju niti se romski jezik, kultura i povijest proučavaju na bilo kojoj visokoobrazovanoj instituciji u Hrvatskoj.

Unatoč tome, proučavanje Roma u Hrvatskoj započinje u XIX. stoljeću s radom Antuna Mihanovića³⁶ »Die Zigeuner«, objavljenim 1823. u bečkom časopisu *Archiv*

ethz.ch/networking/research&programmes/research_other/doc_related/gypsy_center_E.htm – 23.6.2009.

31 Više o njemu http://www.radoc.net/radoc.php?doc=about_radoc&lang=en – 23.6.2009.

32 Muzej je osnovan 1991. s ciljem skupljanja zapisa i dokumenata romske kulture i njihovog suživota s većinskim stanovništvom, a unutar njega se nalazi stalni postav i knjižnica; više vidi na http://www.rommuz.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=169&Itemid=57 – 23.6.2009.

33 Centar je osnovan početkom 1990-ih, no svečano je otvoren u ožujku 1997., a, između ostalog, čine ga otvorena stalna izložba o nacističkom genocidu nad Sintima i Romima; više vidi <http://www.sintiundroma.de/content/index.php?navID=0&tID=0&aID=0> – 23.6.2009.

34 Više vidi: <http://www.muzeum.tarnow.pl/artukul.php?id=60&typ=6> – 23.6.2009.

35 Navedena sveučilišna nastava prisutna je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, no slična se nastava izvodi na drugim fakultetima u Hrvatskoj.

36 Antun Mihanović (Zagreb, 10.VI.1796. – Klanjec/Novi Dvori, 14.XI.1861), književnik, diplomat. U Zagrebu završio studij filozofije, a u Beču diplomirao pravo. Istaknuo se kao vojnik, po-

für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst. Mihanović je u radu analizirao romski jezik i običaje povezujući njihovo podrijetlo s Indijom.³⁷ Slijedio je Rüdigerove i Grellmannove teze, no tek će Pott i Miklošič u potpunosti dokazati indijsko porijeklo Roma. U istom godištu časopisa objavljena je njegova rasprava u kojoj je usporedio sanskrt s južnoslavenskim jezicima te nastojao dokazati njihovu sličnost.³⁸ Vjerojatno ponukan daljnjim filološkim analizama, pronašao je interes za proučavanje romskog jezika i njegove povezanosti sa sanskrtom.³⁹ Sredinom stoljeća se pojavljuju nekoliko književnih djela o Romima, ponajviše u pripovijetkama Janka Tombara i Vladimira Nikolića objavljenima u *Nevenu*.⁴⁰ U Hrvatskoj je bila dostupna i svjetska romološka literatura, što pokazuje primjer Špire Dimitrovića Kotaranina, koji 1860. prevodi poemu »Cigani« Aleksandra Sergejeviča Puškina.⁴¹

U drugoj polovini XIX. st. interes za proučavanje Roma pokazala je Mara Čop Marlet,⁴² koja je proučavala i opisala njihove običaje u književnim i etnološkim radovima. Ona je 1887. izdala zbirku pripovijetki *Aus den Edelhöfen des Balkan* u Leipzigu, a u jednoj od njih je opisala život Romkinje Goldjane (ili Zlatne Jane) i

litičar, znanstvenik (filolog), književnik i kulturni djelatnik; Branko Vodnik, »Antun Mihanović: 'Iz preporodnih studija' dra. Branka Drechslera«, *Hrvatsko kolo*, VI (1910), 3-25; Branko Vodnik, »Mihanović, Antun«, *Narodna enciklopedija srbsko-hrvatska-slovenačka*, Zagreb, 1928, knj. II, 891-892.

- 37 Jelena Očak, *Antun Mihanović*. Zagreb, 1998, 140, 142; Alojz Jembrih, »O Mihanovićevoj jezikoslovnoj i diplomatskoj djelatnosti«, *Antun Mihanović i njegovo doba: Zbornik radova sa znanstvenog skupa u Klanjcu 7. lipnja 1996*. (ur. Božica Pažur), Zagreb, 1996, 125; Vodnik, »Antun Mihanović...«, 13; potrebno je napomenuti kako autor nije uspio pronaći Mihanovićev tekst već se poziva na navedene autore. Zanimljivo je kako je Franjo Fancev u analizi povijesti Roma u Hrvatskoj napisao kako Mihanovićev tekst o Romima ne postoji, već da je pogrešno naveden (preuzet) iz drugog rada. Svakako, daljnje istraživanje će pokazati je li Mihanović napisao rad o Romima i time bio među prvim znanstvenicima (romolozima) u svijetu koji je nastojao dokazati indijsko porijeklo Roma; Franjo Fancev, »Iz prošlosti i sadašnjosti cigana«, *Narodne novine*, br. 270, 21.XI.1912, 3.
- 38 A. Jembrih, O Mihanovićevoj..., 124-135; Očak, Antun Mihanović..., 140-141; Vodnik, Antun Mihanović..., 13.
- 39 Prema nekim je Mihanović s lingvističkim istraživanjima htio dobiti mjesto nastavnika na slavenskim katedrama u Rusiji, no to (još) nije znanstveno potvrđeno; Očak, Antun Mihanović..., 142.
- 40 Nikola Andrić, *Pod apsolutizmom: historija 6. decenija hrv. književnosti: (1850-60)*. Zagreb, 1906, 55-62, 88-91.
- 41 Aleksandar Puškin, *Poltava. Dva brata razbojnika. Cigani* (prev. Špiro Dimitrović Kotaranin). Zagreb, 1860, str. 64-83; upravo je ovo Puškinovo djelo smatrano jednim od najboljih u ruskoj književnosti, a utjecalo je na mnoge ruske književnike poput Mihaila Jurjeviča Ljermontova, Evgenija Abramoviča Baratinskija, Alekseja K. Tolstoja, Lava Nikolajeviča Tolstoja i dr.; David M. Crowe, *A history of the Gypsies of Eastern Europe and Russia*. New York, 1996, 165-169.
- 42 Mara Čop Marlet (Livorno, 10.VIII.1859. – Gorica, 25.V.1910), književnica, etnografinja. Vjerojatno se obrazovala kod uršulinki u Grazu. Udalavala se dva puta (za francuskog odvjetnika Charlesa Lengera Marleta i za štajerskog veleposjednika i člana Carevinskog vijeća Huga viteza Berksa), živjela je u Francuskoj, Italiji, Grčkoj i kraće vrijeme u Alžiru i Egiptu. Istaknula se kao književnica, etnografinja i dramaturginja. Redakcija HBL, »Čop, Mara«, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 3 (Č – Đ), Zagreb, 1993, 90.

njezinu borbu između romskog i neromskog načina života.⁴³ Zanimljivo je kako je navedenu zbirku pripovijetki posvetila nadvojvodi Josipu Habsburškom kao istraživaču Roma. Zatim je 1888. objavila rad »Die Zigeuner unter den Südslawen« u časopisu *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn*, u kojem opisuje romski način života, jezik i zanimanja, pozivajući se na rezultate istraživanja Franje Kuhača i nadvojvode Josipa.⁴⁴ Od drugih romoloških radova potrebno je istaknuti rad »Gypsy Lore Society« u listu *La Revue de l'Orient*, knjigu *Südslawische Frauen. Auf Höhen und Tiefen der Balkanländer* (u kojoj je, između ostalog, analizirala položaj Romkinja među Južnim Slavenima), rad »A Hungarian Gypsy in Northern Africa« u časopisu *Journal of the Gypsy Lore Society* (opisuje Rome s mađarskim porijeklom u sjevernoj Africi), te pripovijetku »Ajkuna. Eine Zigeunergeschichte« u časopisu *Wiener Mode* (opisuje ljubav između mladog seoskog suca Ivé Romanescua i mlade Romkinje Ajkune), dramu *Das Hochzeitslied von Lugos / Lugoška svatovska pjesma* (opisuje romski način života) i libreto za operu *Gina. Die Zigeunerin* (opisuje život Romkinje Gine, a opera je izvedena 1902. u Pragu).⁴⁵ Iz navedenog se može zaključiti kako je Mara Čop Marlet istraživala romski način života, položaj Romkinja te odnos Roma s neromima, a pritom je svoje rezultate istraživanja objavljivala u znanstvenim časopisima ili u obliku književnih i umjetničkih radova. Na određeni način, spajala je znanstveni s književno-publicističkim pristupom. Također, ne smije se smetnuti s uma da je ona bila članica triju etnografskih društva: engleskog *Gypsy Lore Society*, francuskog *Academie Internationale des Palmiers* i mađarskog *Magyar Néprajzi Társág* (preciznije, bila je član hrvatskog ogranka osnivača društva⁴⁶). Zasigurno, kroz članstvo u tim društvima mogla je pratiti razvoj romoloških istraživanja.

Mara Čop Marlet u svojim se radovima pozivala na istraživanja Franje Kuhača⁴⁷ o Romima. Naime, Kuhač je s navedenom autoricom vodio prepisku vezanu uz njegova istraživanja romskog načina života, jezika i običaja. On je opisivao njihove običaje, odnose prema slobodi i vjeri te njihova obrtnička, trgovačka i umjetnička

43 Mara Čop Marlet, »Goldjana. Eine südslawische Zigeunergeschichte«, *Aus den Edelhöfen des Balkan*, Leipzig 1887, 3-95; Milan Grlović, »Mara Čop Lenger-Marlet. Studija«, *Smotra*, I (1887), sv. 6, 354-360.

44 Žura Vrkić *Život i književno...*, 292-295.

45 Žura Vrkić *Život i književno...*, 78, 120-121, 241-242, 277; Slavica Žura Vrkić, »Mađarski Cigani u sjevernoj Africi«, *Nevo Drom*, III (1998), br. 3-4, 9.

46 Tada je predsjednik hrvatskog ogranka društva *Magyar Néprajzi Társág* bio Imre Josipović, a položaj izvjestitelja imali su Ivan Bojničić, Mara Čop Marlet i Friedrich S. (Salomo) Krauss. Zanimljivo je napomenuti kako je predsjednik »ciganskog ogranka« bio nadvojvoda Josip, a njen član, između ostalih, Antal Herrmann; Slavica Žura Vrkić, »Prva hrvatska etnografinja Mara Čop Marlet«, *Ethnologica Dalmatica* 12/2003, 15-16.

47 Franjo Kuhač (Osijek, 20.XI.1834 – Zagreb, 18.VI.1911), muzikolog, folklorist, kompozitor. Gimnaziju završio u Osijeku, u Budimpešti Muzičku akademiju. Radio je kao učitelj u Székesfehérváru (Stolnom Biogradu), a zatim se u glazbi usavršavao u Leipzigu i Beču. Istaknuo se kao sakupljač narodne glazbe i običaja; Antun Kozina, Vera Živančević, »Kuhač, Franjo«, *Leksikon pisaca Jugoslavije*, sv. III (K – Lj), Novi Sad, 1972, 494-495.

umijeća. Mara Čop Marlet i nadvojvoda Josip su nadopunili njegove rezultate. Tako oblikovan rad, naslovljen »Die Zigeuner unter den Südslawen«, objavila je u časopisu *Ethnologische Mitteilungen aus Ungar*. Osim toga, Kuhač je dio svojih istraživanja vezanih uz Rome objavio u trima knjigama *Južno-slovenske narodne popievke* u razdoblju od 1878. do 1881. godine.⁴⁸ Zasigurno se može reći kako tek predstoje detaljnija znanstvena istraživanja Kuhačevog rada o Romima, kako bi se kvalitetnije mogao sagledati i ocijeniti njegov romološki rad.

»Povjestna crtica o ciganima« prvi je poznati hrvatski historiografski tekst o Romima, a napisao ga je Emilij Laszowski.⁴⁹ Autor je tekst objavio sredinom rujna 1894. u *Narodnim novinama*, a započeo je analizom njihovih imena, porijekla i migracijskih putova. Vrijedan dio rada čini njegovo tumačenje povijesti Roma u Hrvatskoj temeljeno na analizi arhivskih dokumenata. Između ostalog, Laszowski je zaključio kako Romi na području uže (središnje, op.a.) Hrvatske dolaze s Turcima polovinom XV. stoljeća, sudjelujući u ratnim (pljačkaškim) pohodima. Tada još nisu bili poznati podaci o doseljavanju Roma u Dubrovnik i Zagreb u drugoj polovini XIV. stoljeća. Nakon toga opisuje njihov boravak u hrvatskim zemljama, odnos vlasti prema njima te pokušaj njihove organizacije izdavanjem posebne banske naredbe iz kolovoza 1738. godine.⁵⁰ Nije mi poznat niti jedan drugi članak Laszowskog vezan uz Rome, no njegov rad je zasigurno pridonio istraživanju povijesti Roma u srednjem i ranom novom vijeku u Hrvatskoj.

Proučavanje Roma u Hrvatskoj dobilo je krajem XIX. st. određeni zamah i to ponajviše zbog djelovanja *Odbora za narodni život i običaje* (dalje *Odbor*, op.a.). *Odbor* je osnovan je krajem prosinca 1888. u sastavu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti sa zadaćom prikupljanja, upoznavanja i proučavanja građe o tradicijskoj kulturi južnih Slavena. Ubrzo je bio objavljen *Zbornik za narodni život i običaje* u kojem su se objavljivali rezultati istraživanja članova i suradnika Odbora. Istraživači su u prikupljanju građe slijedili *Osnovu za sabiranje i proučavanje građe o narodnome životu*, koju je 1897. sastavio Antun Radić. Između ostalog, u *Osnovi* je navedeno da se bilježi »...ima li ciganâ, koji *stalno* u selo ili u blizini sela dolaze, ili su baš naseljeni? Jesu li crni? Govore li i našim jezikom i kojim još? Kako se nose i češljaju (nemaju li duge kose)? Čim se bave (kuju, gataju)? Dolaze li među naš svijet i po kakom poslu?

48 Franjo S. Kuhač, *Južno-slovenske narodne popievke*. Zagreb 1878, knj. 1, sv. 1, 113, 161; Franjo S. Kuhač, *Južno-slovenske narodne popievke*. Zagreb 1880, knj. 3, sv. 1, 281-283; Franjo S. Kuhač, *Južno-slovenske narodne popievke*. Zagreb 1881, knj. 4, sv. 1-2, 109-110, 220-221.

49 Emilij Laszowski (Brlog kraj Ozlja, 1.IV.1868 – Zagreb, 28.XI.1949), povjesničar, arhivist. U Grazu je studirao medicinu, a diplomirao je pravo u Zagrebu. Radio je u Hrvatskom zemaljskom arhivu u Zagrebu, pritom je bio zaslužan za uređenje više hrvatskih arhiva. Jedan od osnivača Braće Hrvatskog Zmaja, a potaknuo je osnivanje gradskog muzeja i knjižnice u Zagrebu; »Laszowski, Emilij«, *Hrvatska enciklopedija*, sv. VI (Kn – Mak), Zagreb, 2004, 444-445.

50 Emilije Laszowski, »Povjestna crtica o ciganima«, *Narodne novine*, 15.IX. 1894, br. 211, 4-5. Navedena naredba sastojala se od četiri točke, a propisivala je romsko podvrgavanje »ciganskom kapetanu« te porezne i druge obveze Roma.

Kako je sviet s nima? Žene li se možda naši s ciganima, ili cigani s našima? Što se još o nima zna? Je li tko možda naučio njihov jezik? Pa kaka je to jezik?* Je li narod poprimio koju riječ od ciganâ?...«⁵¹, uz Radićev poseban dodatak (u *Osnovi* naveden kao *) da »...ako tko zna taj jezik (romski, D. V.), neka sabirač, koliko može doznati, pobilježi ciganske riječi...«⁵² Jedan dio građe o Romima koju je Odbor prikupio bila je objavljena, no znatan dio nije do danas objavljen te se nalazi u arhivu *Odbora* u Zagrebu.⁵³ Većinom su sakupljači bili svećenici i učitelji, pritom treba istaknuti nekoliko poznatijih sakupljača koji su sakupljali građu o Romima: Vatroslav Rožić,⁵⁴ Luka Lukić,⁵⁵ Josip Lovretić,⁵⁶ Josip Kotarski,⁵⁷ Frano Žano Donadini,⁵⁸ Vladimir

51 Antun Radić, *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnome životu*. Zagreb, 1997, 40.

52 Isti, 81.

53 Usporedi Zorica Šimunović-Petrić, »Popis rukopisa u arhivu Odbora za narodni život i običaje«, u: *Spomen-spis povodom obilježavanja stogodišnjice postojanja i rada Odbora za narodni život i običaje južnih Slavena u sastavu Jugoslavenske akademije 1888-1988*, (ur. Andre Mohorovičić), Zagreb, 1988, 37 – 67.

54 Vatroslav Rožić (Prodin Dol, 13. III. 1857 – Zagreb, 6. III. 1937), profesor. Završio je gimnaziju u Zagrebu, diplomirao slavistiku, povijest i zemljopis na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Radio je kao profesor u Zemunu i Zagrebu; Vitomir Belaj, »Vatroslav Rožić (13.3.1857 – 6.3.1937)« (prir. Tomo Vinšćak), *Prigorje: narodni život i običaji* (pretisak). Jastrebarsko, 2002, XVII-XIX.

55 Luka Lukić (Brodski Varoš, 4. XII. 1875 – Varoš, 28. IV. 1956), učitelj i etnomuzikolog. Školovao se u Varošu, Slavanskom Brodu i Petrinji. Kao učitelj radi u Kaniži, Brezine, Gaj i Klakar, isticao se kao sakupljač narodne glazbene i folklorne baštine; Martina Krajnović, »Etnomuzikološki rad Luke Lukića (1875-1956) uz usporedbu sa snimcima vokalne folklorne glazbe u okolici Slavonskog Broda 80-ih godina 20. stoljeća«, *Arti musices: hrvatski muzikološki zbornik*, XXX (1999), br. 1, 75 -90; Božidar Širola, »Lukić, Luka«, *Znameniti i zaslužni Hrvati: te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925-1925*, Zagreb, 1990, 167.

56 Josip Lovretić (Otok, 30. VI. 1865 – Čardak, 27. X. 1948), župnik. Školovao se u Privlaci, Vinkovcima i Zagreb, a od 1887. je zaređen. Službuje u Vrpolju, Đakovu i Gradištu. Istaknuo se kao putopisac; Marko Đidara, »Josip Lovretić – svećenik«, Josip Lovretić, Otok, 7. studenog 1998. : prilozi sa znanstvenog kolokvija održanog u sklopu 10. pjesničkih susreta, Drenovci, 6. i 7. studenoga 1998. (ur. Helena Sablić-Tomić, Goran Pavlović), Drenovci, Hrašće, 1999, 63-66; Velimir Deželić, »Lovretić, Josip«, *Znameniti i zaslužni Hrvati: te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925-1925*, Zagreb, 1990, 165.

57 Josip Kotarski (Kladje/Rakovica, 10. XI. 1851 – Lobar, 13. V. 1926), župnik. Osnovnu školu završio je u Samoboru, a gimnaziju i bogosloviju u Zagrebu. Kao kapelan i župnik je službovao u Loboru, Prozorju i Gornjoj Stubici; Juraj Kocijanić, »Odanosti Samobora djedovskoj katoličkoj vjeri«, u: *Samobor: U povodu 762. obljetnice grada Samobora* (pretisak), Samobor, 2004, 58; Vjekoslav Noršić, »Kotarski Josip«, *Znameniti i zaslužni Hrvati: te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925-1925*, Zagreb, 1990, 141.

58 Frano Žano Donadini (Korčula, 1. II. 1878 – Zagreb, 9. 4. 1963), kulturni djelatnik. Školovao se u Splitu, nakon toga radi kao porezni činovnik u nekoliko dalmatinskih gradova. Aktivno se bavio politikom (pristaša Hrvatske stranke prava) te je aktivno sudjelovao u kulturnom i gospodarskom životu Dalmacije; Stjepan Krpan, »Frano Žano Donadini: malo poznati pohoditelj zapadnougarskih Hrvata«, *Migracijske teme*, 6/1990, br. 3, 335-362; Franjo Bučar, »Donadini, Frano Žano«, *Znameniti i zaslužni Hrvati: te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925-1925*, Zagreb, 1990, 65.

Ardalić⁵⁹ i dr. Zanimljivo je da je Lukić analizirajući početkom XX. stoljeća »ciganjski govor« sastavio svojevrzni *Hrvatsko-ciganski rječnik* u kojem se nalazi više od 900 riječi podijeljenih u rubrike *Govor, Pridjevi, Zamjenice, Brojevi, Glagoli, Izreka, Pjesma, Pripovijetke, Riči*.⁶⁰ To je prvi poznati pokušaj sastavljanja hrvatsko-romskog rječnika u Hrvatskoj. Pritom treba napomenuti kako do danas nije objavljen sličan rječnik.⁶¹ Desetak godina kasnije Josip Kotarski objavio je stotinjak ciganskih riječi te dvadesetak romskih izraza i naziva za brojeve.⁶² Rožić je opisao Rome u Prigorju, Lovretić Rome u slavonskom selu Otok, Ardalić Rome u dalmatinskoj Bukovici, dok je Donadini zabilježio dvije narodne pripovijetke o Romima s područja Ravnih kotara.⁶³ Osim navedenih zanimljiv je primjer Osmana Barića, koji je jedini Rom naveden kao sakupljač *Odbora*. Barić je opisao neke događaje iz povijesti romskog stanovništva na području Bosne i Hercegovine prilikom dolaska austro-ugarske vlasti u XIX. st.⁶⁴ Zasiurno se može zaključiti kako je rad Odbora i njegovih sakupljača u znatnoj mjeri doprinio razvoju romologije u Hrvatskoj. No, i ovo područje je nedovoljno istraženo te su potrebna daljnja istraživanja.⁶⁵

Franjo Fancev⁶⁶ je u *Narodnim novinama* u studenom 1912. objavio pet članaka »Iz prošlosti i sadašnjosti cigana«. U člancima je analizirana povijest, jezik i kul-

59 Vladimir Ardalić (Đevrske, 9.XI.1857 – Đevrske, 25.XI.1920), sakupljač narodnog blaga. Školovao se u Đevrsku, radio kao zemljoradnik, financijski i općinski službenik. Istaknuo se kao sakupljač narodnog blaga, posebice narodnih pripovijetki i pjesama; Josip Kekez, »Ardalić, Vladimire«, *Hrvatski biografski leksikon*, sv. I (A – Bi), Zagreb, 1983, 227.

60 Arhiv Odbora za narodni život i običaje, sign. NZ 28c, god. (poč. XX. st.), 125.

61 Treba napomenuti kako je Rade Uhlik autor prvog *Srpskohrvatsko-ciganskog rječnika*, koji je izdan u Sarajevu 1947., a isti autor je 1983. objavio *Srpskohrvatsko-romsko-engleski rečnik: Romengo alavari* no u rječnicima nije uzet u obzir samo hrvatski jezik, već i srpski jezik; Rade Uhlik, *Srpskohrvatsko-ciganski rečnik: Romane alava*. Sarajevo, 1947; Rade Uhlik, *Srpskohrvatsko-romsko-engleski rečnik: Romengo alavari*. Sarajevo, 1983.

62 Josip Kotarski, »Lobor«, *Zbornik za narodni život i običaje*, Zagreb, 1917, knj. 21, 76.

63 Vatroslav Rožić, »Prigorje«, *Zbornik za narodni život i običaje*, Zagreb 1907, knj. 12, 263; Josip Lovretić, »Otok«, *Zbornik za narodni život i običaje*. Zagreb 1897, knj. 2, 91, 370, 371./ »Otok«, *Zbornik za narodni život i običaje*, Zagreb 1898, knj. 3, 42./ (suautor Bartol Jurić), »Otok«, *Zbornik za narodni život i običaje*, Zagreb 1899, knj. 4, 99, 108./ *Zbornik za narodni život i običaje*, »Otok«, Zagreb 1902, knj. 7, 80, 120/ *Zbornik za narodni život i običaje*, »Otok«, Zagreb 1907, knj. 12, 372; Vladimir Ardalić, »Bukovica«, *Zbornik za narodni život i običaje*, Zagreb 1900, knj. 5, 41, 126, 127./ »Narodne pripovijetke«, *Zbornik za narodni život i običaje*, Zagreb 1905, knj. 10, 138-141 / (suautor Đuro Polivka), »Narodne pripovijetke iz Bukovine u Dalmaciji«, *Zbornik za narodni život i običaje*, Zagreb 1908, knj. 13, 218-222; Frano Ženko Donadini, *Bukovica i Ravni kotari – narodni život i običaji*, Arhiv Odbora za narodni život i običaje, sign. NZ 107, god. 1902-1961, 22, 23.

64 Arhiv Odbora za narodni život i običaje, sign. SZ 236, 3, god. (?).

65 O tome više: Danijel Vojak, »Zbornik za narodni život i običaje« i rukopisne zbirke arhiva Odbora za narodni život i običaje kao izvor za proučavanje povijesti romskog stanovništva na području Hrvatske u razdoblju od kraja XIX. stoljeća do danas«, *Etnološka tribina*, XXVII – XVIII (2004 – 2005), br. 34/35, 207-236.

66 Franjo Fancev (Virje, 24.IX.1882 – Zagreb, 31.III.1943), književni povjesničar i filolog. Studirao slavistiku i romanske filologije u Zagrebu i Beču gdje je 1907. doktorirao. Zatim je radio kao

tura Roma u Hrvatskoj i Europi, a autor je koristio istraživanja Potta, Miklošiča i nadvojvode Josipa. Fancev je prihvatio argumente o indijskom porijeklu Roma, osvrnuo se na njihovu tradicionalnu muzikalnost te značaj Roma u europskoj književnosti. Osim navedenog, analizirao je tadašnji položaj Roma u Hrvatskoj dijeleći ih prema načinu života i zanimanjima te argumentirano kritizirajući neuspješnost hrvatskih vlasti u utvrđivanju njihovog broja u popisima stanovništva zbog nedovoljno precizne metodologije. Znatan dio prostora je posvetio analizi njihovog jezika, posebice leksika i gramatike.⁶⁷ Svoju analizu završava isticanjem potrebe uređenja romskog života te zaključuje kako »...kod nas (u Hrvatskoj, op.a.) nije još ništa učinjeno (u proučavanju Roma, op.a.) [...] kako je kod nas još posvemašnje nepoznavanje cigana, hrvatska literatura ne poznaje nijednog dijela o ciganima, to bi svakako bila poželjna jedna knjiga, koja bi se opširnije bavila prošlošću i jezikom cigana, njihovim običajima, narodnim blagom uopće i napose ciganima koji stanuju među nama. Toj potrebi rado bi udovoljio pisac ovih redaka, kad bi znao da će naći i odziva...«. ⁶⁸ Fancev nije uspio dobiti konkretnu podršku za nastavak romološkog istraživanja, no njegov rad može se smatrati značajnim jer je među prvima koristio interdisciplinarni pristup (rezultate filoloških, etnoloških, književno-povijesnih i demografskih istraživanja) u istraživanju Roma u Hrvatskoj.⁶⁹

Josip Matasović⁷⁰ je 1928. u *Narodnoj starini* objavio rad »Cigani u doba terezijanstva i josefinizma«. U njemu je analizirao položaj Roma u drugoj polovini XVIII. st. na području Habsburškog carstva, tadašnje Hrvatske i Slavonije, kada su Marija Terezija i Josip II. nizom odredbi pokušali regulirati položaj Roma.⁷¹ Matasović se u djelu *U Vinkovcima prije jednog stoljeća: kulturnohistorijska crtica* ukratko osvrnuo na položaj Roma na vinkovačkom području u XIX. st.⁷² No, nije poznato da li se Matasović nastavio baviti romološkim temama.

profesor u Bjelovaru, knjižničar, a od 1926. ravnatelj Sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Istaknuo se kao književni povjesničar; »Fancev Franjo«, *Hrvatski leksikon*, sv. I (A – K), Zagreb, 1996, 338.

67 Franjo Fancev, »Iz prošlosti i sadašnjosti cigana«, *Narodne novine*, 16.XI.1912, br. 266, 3/ 18. XI.1912, br. 267, 3/ 19. XI.1912, br. 268, 3/ 20. XI.1912, br. 269, 3/ 21. XI.1912, br. 270, 3

68 Franjo Fancev, »Iz prošlosti i sadašnjosti cigana«, *Narodne novine*, 21. XI.1912, br. 270, 3.

69 Danijel Vojak, »Doprinos Franje Fanceva u proučavanju povijesti romskog stanovništva na prostoru Hrvatske«, *Društvena istraživanja*, XIV (2005), br. 3 (77), 421–438.

70 Josip Matasović (Vrpolje, 18.VIII.1892 – Zagreb, 10.II.1962), povjesničar. Studirao povijest i geografiju u Zagrebu, povijest u Zürichu, a u Beču je doktorirao povijest. Zatim je radio kao profesor u Vinkovcima, kustos u Hrvatskom narodnom muzeju u Zagrebu, profesor na Filozofskom fakultetu u Skoplju, ravnatelj Državnog arhiva u Zagrebu te profesor na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Istaknuo se kao povjesničar svakodnevice i kulturne povijesti; »Matasović Josip«, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 7 (Mal – Nj), Zagreb, 2005, 129.

71 Josip Matasović, »Cigani u doba terezijanstva i josefinizma«, *Narodna starina*, VII (1928), sv. 17, 200–201.

72 Josip Matasović, *U Vinkovcima prije jednog stoljeća: kulturnohistorijska crtica*. Osijek, 1937, 26–29.

Antun Medven⁷³ se romološkim istraživanjima počeo baviti u razdoblju između dva svjetska rata. Kao župnik je najviše vremena proveo u župi Križ (1918.-1945., 1947.-1948.), na području koje su živjeli Romi. On je povodom Đurđevdana, u travnju 1940., u Odri održao prvo katoličko bogoslužje za nekoliko stotina Roma.⁷⁴ Medven je bio jedan od autora članka »Cigani« u *Hrvatskoj enciklopediji*, u kojoj je pisao o gramatikama romskog jezika. U enciklopedijskoj biografskoj natuknici je o Medvenu navedeno kako »...župnik u Vojnom Križu A. Medven napisao je cigansku gramatiku i sakupio zbirku ciganskih pjesama. To su djela u rukopisu...«.⁷⁵ Osim njegove gramatike i zbirke pjesma, spominje se da je napisao i rječnik, koji se, također, nalazi u rukopisu.⁷⁶ Suradivao je s Radom Uhlikom u istraživanju romskog jezika i gramatike, što potvrđuje jedno pismo, koje se danas nalazi u obiteljskoj ostavštini Medven u Medvenovoj Drazi. Također, Ivan Goran Kovačić ga spominje kao istraživača Roma, a Medven je preko Uhlika pomogao Kovačiću u spoznavanju romskih običaja.⁷⁷ Nažalost do danas nisu pronađeni Medvenovi rukopisi gramatike, rječnika i zbirke pjesama, a njihov pronalazak bi zasigurno pridonio razvoju romoloških istraživanja u Hrvatskoj.

73 Antun Medven (Medvenova Draga, 11.X.1889 – Križ, 21.V.1963), župnik. Osnovnu školu pohađao je u Pribiću, a gimnaziju u Karlovcu i Zagrebu. U Zagrebu je studirao jednu godinu na Pravnom fakultetu, a zatim teologiju na Sveučilišta u Zagrebu. Za svećenika je zaređen početkom srpnja 1913, a kapelansku službu obavlja u župama Nova Rača, Cirkvena, Mihovljan i Križ. Župnikom postaje 1930. u župi (Vojni) Križ. S proglašenjem Nezavisne Države Hrvatske je nekoliko mjeseci bio ustaški tabornik u općini Križ, a do kraja rata bio je u određenim razdobljima načelnik i podnačelnik u istoj općini. Zbog toga ga je poratna vlast uhitila i na Vojnom sudu u Bjelovaru u srpnju 1945. osudila na 20 godina zatvora. Ubrzo je pomilovan uslijed molbi njegovih župljana, nakon čega je nastavio obavljati dužnost župnika u Jakuševcu i Vrtlinskoj te dekana Moslavačkog dekanata sve do umirovljenja 1957; Stjepan Kožul, *Spomenica žrtvama ljubavi zagrebačke nadbiskupije: u prigodi proslave 900. obljetnice postojanja zagrebačke nadbiskupije*. Zagreb 1992, 349; Stjepan Kožul, *Martirologij Crkve Zagrebačke: spomenica žrtvama ljubavi Zagrebačke nadbiskupije*. Zagreb 1998, 371; Josip Malković, *Župa Gornje Prekrižje u prošlosti i sadašnjosti*. Zabok 2001, 124.

74 »Nekoliko stotina cigana sudjelovalo u gjurgjevdanskom proštenju i slušalo propovijed svećenika na ciganskom jeziku«, *Novosti*, 24.IV. 1940, br. 112, 13; »Prva propovijed na ciganskom jeziku župnika Medvena u Odri«, *Večer*, 27.4.1940, br. 5829, 4-5.

75 Anton Medven »Cigani«, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 3, Zagreb, 1942, 751.

76 »Nekoliko stotina cigana sudjelovalo u gjurgjevdanskom proštenju i slušalo propovijed svećenika na ciganskom jeziku«, *Novosti*, 24.IV. 1940, br. 112, 13; »Prva propovijed na ciganskom jeziku župnika Medvena u Odri«, *Večer*, 27.4.1940, br. 5829, 4-5; Stjepan Kožul, *Stradanja u Zagrebačkoj nadbiskupiji za vrijeme II. svjetskog rata i poraća*. Zagreb, 2004, 349.

77 Ivan Goran Kovačić, »Posljednji slobodnjaci«, *Hrvatska revija* XII (1939), br. 10, 541; Vlatko Pavletić, »Nenapisana Goranova novela o ciganima«, *Mogućnosti*, IX (1962), br. 8, 729-730; Vlatko Pavletić, »Nenapisana novela o Romima«, *Obuzdani gnjev: Znakovi i strukture u književno-unjetničkim djelima Ivana Gorana Kovačića*, Zagreb, 1978, 42-428.

Ivan Goran Kovačić⁷⁸ se krajem 1930-ih nastojao što bolje upoznati s romskom kulturom, običajima i jezikom te je napisao nekoliko radova o Romima. On 1939. u *Hrvatskoj reviji* objavljuje članak »Posljednji slobodnjaci« u kojem opisuje »ciganski problem« u Europi i način na koji ga pojedine vlasti rješavaju. U skladu s time kritizira nerazumijevanje i nehumanost u odnosu prema Romima koje naziva »posljednjim slobodnjacima« te predlaže da stručnjaci za Rome rješavaju ovaj problem. Zatim spominje Radu Uhljka,⁷⁹ Vladimira Redenšeka i Antuna Medvena kao hrvatske stručnjake za Rome te rad završava prenoseći članak Renée Aberdema o romskoj školi u Užhorodu kao primjer pozitivnog smjera u rješavanju navedene problematike.⁸⁰ Iste godine objavljuje u *Narodnom kolu* članak »Ciganski problem. U povodu stvaranja zakona o Ciganima u banovini Hrvatskoj«. U njemu nastavlja s kritikom vlasti u rješavanju »ciganskog problema« i naglašavanju uloge stručnjaka za Rome, poput Uhljka, Redenšeka i Medvena. Osvrće se na pitanje njihova porijekla, nomadizma, zanimanja, jezika i običaja.⁸¹ Kovačić je 1939. intenzivno nastojao »razumjeti« Rome, stoga je odlazio među njih bilježeći njihov leksik i običaje. Zatim se konzultirao sa »stručnjacima« (romolozima), poput Uhljka i Medvena, o čemu nam svjedoče sačuvana pisma. Vlatko Pavletić analizirao je Kovačićev interes za proučavanje Roma i zaključio kako je on namjeravao objaviti novelu o Romima, no shvaćajući manjkavost u razumijevanju Roma odustao je od daljnjih (romoloških) istraživanja.⁸² U nedostatku drugih izvora, možemo se složiti s Pavletićevim zaključkom, no pitanje je postoje li drugi izvori koji bi možda omogućili drugačije razmišljanje o Kovačićevom romološkom radu.

78 Ivan Goran Kovačić (Lukovdol, 21.III. 1913 – okolica Foče, 12.VII.1943), književnik i publicist. Studirao slavistiku u Zagrebu, no radio je kao novinar u *Hrvatskom dnevniku* i *Novostima*, upravitelj pošte u Foči te suradnik u Hrvatsko izdavačkom bibliografskom zavodu. Za vrijeme Drugog svjetskog rata je prešao na stranu partizana, a 1943. su ga ubili četnici. Kao književnik je objavio mnoga djela, pritom treba izdvojiti zbirku novela *Dani gnjeva* i kajkavsku zbirku *Ognji i rože*; »Kovačić, Ivan Goran«, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 6 (Kn – Mak), Zagreb, 2004, 203-204.

79 Rade Uhljak (Sarajevo, 1899. – ?), romolog. Školuje se u Beču, a u Beogradu je diplomirao lingvistiku. Nakon toga radio je kao profesor u Brčkom, Tuzli, Prijedoru i Nišu, dok je u Sarajevu radio u Zemaljskom muzeju. Istaknuo se kao romolog, objavio je *Srpskohrvatski-ciganski rečnik/Romano alava* (Sarajevo, 1947); *Srpskohrvatski-romski rječnik/Romano alavari* (Sarajevo, 1983); *Ciganske priče* (Sarajevo, 1957); Minka Memija, »Naučni doprinos Rade Uhljka romologiji«, u: *Međunarodni naučni skup Jezik i kultura Roma* (gl. ur. Milan Šipka), Sarajevo, 1989, 331-336; Dragoljub Acković, »Etnografska građa o Romima u delu Rade Uhljka«, u: *Međunarodni naučni skup Jezik i kultura Roma* (gl. ur. Milan Šipka), Sarajevo, 1989, 337-348.

80 Ivan Goran Kovačić, »Posljednji slobodnjaci«, *Hrvatska revija* XII (1939), br. 10, 541-543.

81 Ivan Goran Kovačić, »Ciganski problem. U povodu stvaranja zakona o Ciganima u banovini Hrvatskoj«, *Proza II: Pisci, knjige, časopisi, razmatranja/reportaže. Sabrana djela I. G. Kovačića*, Zagreb, 1983, sv. II, 431-435.

82 Ivan Goran Kovačić, »Pisma«, *Sabrana djela Ivana Gorana Kovačića* (ur. Dragutin Tadijanović), Zagreb, 1983, sv. 5, 148-151, 226-227; Pavletić, »Nenapisana Goranova novela...«, 724-732; Pavletić, »Nenapisana novela o...«, 421-437.

Kao jedan od hrvatskih stručnjaka prema Kovačiću i Uhliku istaknut je Vladimir Redenšek.⁸³ Uhlik je opisao Redenška kao stručnjaka za razumijevanje romskih »majstorija i vraćanja« ili kao poznavatelja »ciganskog foklora i etimologije«. ⁸⁴ Redenšek je 1934. objavio osam radova o romskom stanovništvu u listovima *Danica* i *Nova Danica*. U prvom članku »Ciganska hrabrost i špijunaža« analizirao je romsku hrabrost i odnos prema vojsci, opisujući Rome kao velike kukavice i loše ratnike.⁸⁵ Zatim u članku »Ciganski jezik« analizira posebnost romskog jezika i njihovo indijsko porijeklo, a u članku »Cigani i Društvo Naroda« kritizirao je prijedlog nekih europskih zemalja (uključujući Kraljevinu Jugoslaviju) da se nomadski Romi prisilno nasele na otoku u Atlantskom ili Tihom oceanu.⁸⁶ U sljedećem radu »Cigani i njihovo podrijetlo« analizirao je pitanje podrijetla Roma, dok u radu »Religija cigana« navodi kako Romi prilagođavaju svoju vjeru području u kojem žive.⁸⁷ U radu »Ciganska muka i pokora« analizirao je pitanje progona Roma što je na određeni način povezao sa sljedećim radom »Onima kojima vruga neda mira«, u kojem je analizirao razloge romskog nomadstva.⁸⁸ Nije poznato je li Redenšek nastavio s romanološkim radom nakon 1934. te je li u nekim drugim listovima objavljivao slične radove. Unatoč tome, može se zaključiti kako je njegov romanološki rad značajan, posebice jer je bio usmjeren široj javnosti, a ne užem krugu znanstvenika.

3. Razvoj hrvatske romologije u Jugoslaviji od 1945. do 1991. godine

U razdoblju od 1945. do 1991. hrvatska romologija postupno se razvijala u okviru jugoslavenske, koju su predvodili srpski i slovenski romolozi. U srpskoj romologiji poseban značaj dobivaju sami Romi, poput Slobodana Berberskog, Rajka Đurića

83 Vladimir Redenšek (Odra, 9.VI.1887. – Zagreb, 2.III.1972), službenik, speleolog. Završio je klasičnu gimnaziju u Zagrebu, a studij farmacije prekida zbog materijalnih teškoća te se zapošljava kao željeznički službenik. Zbog zdravstvenih problema odlazi u prijevremenu mirovinu 1940., a nakon toga posvećuje se speleološkim istraživanjima u Hrvatskoj. Danas ga se smatra inicijatorom i osnivačem planinarske spelologije u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata. Redenšek je 1948. u Cerovačkim pećinama i spilji Svetinji (kod Gračaca) pronašao novu vrstu spiljskog kornjaša, koji je kasnije nazvan po njemu *Redensokia likana*; Srećko Božičević, »Vladimir Redenšek prirodoslovac i speleolog (1889–1972)«, *Privoda* LVI (1972), br. 9, 315–316; Vladimir Božić, »Vladimir Redenšek (1887–1972)«, *Spiljarski vjesnik*, I (1983), br. 2, 3–6.

84 Kovačić, »Pisma«, 149; Pavletić, »Nenapisana novela o...«, 427, 431; Pavletić, »Nenapisana Goranova novela...«, 726, 729–730; Kovačić, *Ciganski problem...», 435.*

85 Redenšek, »Ciganska hrabrost i špijunaža«, *Danica*, IV (1934), br. 136, 11.

86 Redenšek, »Ciganski jezik.«, *Nova Danica*, I (1934), br. 2., 7; Vladimir Redenšek, »Cigani i Društvo Naroda«, *Nova Danica*, I (1934), br. 5, 8.

87 Redenšek, »Cigani i njihovo podrijetlo«, *Nova Danica*, I (1934), br. 9, 11; Vladimir Redenšek, »Religija cigana«, *Nova Danica* I (1934), br. 10, 15.

88 Vladimir Redenšek, »Ciganska muka i pokora«, *Nova Danica*, I (1934), br. 16, 11; Vladimir Redenšek, »Onima kojima vruga neda mira«, *Nova Danica*, I (1934), br. 17, 13.

i Dragoljuba Ackovića. U slovenskoj romologiji izdvajaju se Vanek Šiftar i Pavla Štrukelj. Za vrijeme ovog razdoblja bile su objavljene tri bibliografije radova vezane uz Rome. Ljubomir Andrejić je 1970. objavio u *Glasniku Etnografskog muzeja u Beogradu* »Prilog bibliografiji o Ciganima«, pritom je osim domaćih znanstvenih publikacija koristio i one međunarodne (poput časopisa *Journal of the Gypsy Lore Society* i *Études Tsiganes*).⁸⁹ Andrejićeva bibliografija se sastoji od 508 bibliografskih jedinica poredanih prema abecednom redu autora, a najmanje bibliografskih jedinica odnosilo se na Rome u Hrvatskoj.⁹⁰ Mladen Matić je u sarajevskom časopisu *Sveske* objavio rad »Novija literatura o narodnosti Romi«, u kojem je analizirao stanje romoloških djela u Jugoslaviji. Matić piše o skromnoj literaturi, nedostatnom interesu znanstvenika, pionirskom radu Rade Uhljika i drugih romologa te navodi kako je romološki rad tek od 1970-ih postao »bogatiji i sadržajnije«. ⁹¹ Upravo u tom desetljeću započela su intenzivnija proučavanja Roma u Jugoslaviji i drugim dijelovima svijeta, jer tada dolazi do političkog i društvenog organiziranja Roma. Naime, 1971. u Londonu se održao Prvi svjetski kongres Roma i na njemu je prihvaćena romska himna, grb te ime Rom kao zajedničko ime za sve romske skupine.⁹² Nakon toga se u Jugoslaviji osnivaju romske organizacije, listovi, kazališta, a sve to je pridonijelo razvoju romoloških istraživanja. Tada se počinju objavljivati radovi vezani uz socijalni i pravni položaj Roma u kojem sudjeluju razni državni i republički znanstveni instituti, poput Instituta za socijalnu politiku SR Srbije, Etnografskog instituta Srpske akademije nauke i umetnosti.⁹³ Srpska romologija ubrzano se razvija potaknuta podrškom SANU, posebice 1976. kada je organiziran simpozij o Romima ili iduće godine kada je osnovan Odbor za romologiju pri Etnografskom odboru SANU.⁹⁴ Značajno postignuće jugoslavenske romologije je bilo izdavanje romske gramatike Krume Kepeski i Šaip Jusufa 1980. u Skopju. Ubrzo je slijedilo izdavanje *Srpskohrvatsko-romsko-engleskog rečnika* u Sarajevu.⁹⁵ Ova dva djela su pridonijela pokušajima standardizacije romskog jezika, a time i romologije u Jugoslaviji. Jedna od tema koju tada sve više proučavaju romolozima bila je stradanje Roma u Drugome svjetskom ratu na prostoru Jugoslavije (posebice u NDH). Poticaj za istraživanja jugoslavenski romolozima dobili su prevođenjem knjige Christiana Bernadaca *Zaboravljeni holokaust*:

89 Ljubomir Andrejić, »Prilog bibliografiji o Ciganima«, *Glasnik Etnografskog muzeja*, XXXIII (1970), 208-270.

90 Đurđica Petrović, »Naučna istraživanja Roma u Jugoslaviji«, u: *Razvitak Roma u Jugoslaviji: problemi i tendencije* (ur. Miloš Macura), Beograd, 1992, 61-62.

91 Mladen Matić, »Novija literature o Romima«, *Sveske*, III (1985), br. 11-12, 317-322.

92 W. R. Rishhi, »History of Romano movement, their language and culture«, u: *Međunarodni naučni skup Jezik i kultura Roma* (gl. ur. Milan Šipka), Sarajevo, 1989, 1-2; Jean-Pierre Liégeois, *Gypsies: an illustrated history*. London, 1986, 155-157.

93 Petrović, »Naučna istraživanja...«, 62-63.

94 Isti, 66.

95 Krume Kepeski, Šaip Jusuf, *Romani gramatika = Romska gramatika*. Skopje, 1980; Rade Uhljik, *Srpskohrvatsko-romsko-engleski rečnik: Romengo alavari*. Sarajevo, 1983.

pokolj Cigana, koju je 1981. objavilo zagrebačka izdavačka kuća Globus.⁹⁶ Slijede radovi Muhameda Hadžijahića, Vaneka Šiftara i Rajka Đurića, a interes za ovu temu i danas traje.⁹⁷ Jedan do najvidljivijih rezultata pojačanog interesa znanstvenika za proučavanje Roma u ovom razdoblju jest izdavanje brojnih djela, pritom je potrebno istaknuti djela Tatomira P. Vukanović *Romi (Cigani) u Jugoslaviji* (Vranje, 1983), Rajka Đurića *Seobe Roma: krugovi pakla i venac sreće* (Beograd, 1987) i Nebojše-Bate Tomaševića *Cigani sveta* (Beograd, 1988). Jugoslavenska romologija dobila je svojevrsno međunarodno priznanje održavanjem međunarodnog znanstvenog skupa o Romima u lipnju 1986. u Sarajevu. Glavni organizator bio je Institut za proučavanje nacionalnih odnosa u istome gradu, a tema skupa je bila »Jezik i kultura Roma«. Ukupno je izloženo 37 referata o standardizaciji romskog jezika, edukaciji i ustavno-pravnom položaju Roma u Jugoslaviji, rezultatima etnoloških i folklorističkih istraživanja te romskoj glazbi. Na njemu su sudjelovali domaći i strani romolozii, npr. Rade Uhlik, Rajko Đurić, Milena Hübschmannova, Vanek Šiftar i T. A. Acton. Tri godine kasnije izdan je poseban zbornik skupa čiji je urednik bio Milan Šipka.⁹⁸ Između ostalog, na skupu je predloženo osnivanje Fonda za proučavanje i standardizaciju romskog jezika te potreba izdavanja časopisa *Romologija*, romske enciklopedije te objavljivanje sveobuhvatne bibliografije radova o Romima.⁹⁹ Posljedice ovog skupa bile su pozitivne, o čemu svjedoči činjenica da je 1989. započela s radom Međunarodna škola Roma u Beogradu, a iste godine je održan znanstveni skup »Razvitak Roma u Jugoslaviji: Problemi i tendencije«. Osim navedenog, Društvo Vojvodine za jezik, književnost i kulturu Roma počelo je 1990. u Novom Sadu izdavati časopis *Romologija*.¹⁰⁰ Trifun Dimić, urednik *Romologije*, istaknuo je kako je cilj časopisa »...da na jednom mestu okupimo sve ono što određuje pisanu reč iskazanu perom naučnih, kulturnih i društvenih radnika, koji svojim interesom i radom doprinose emancipaciji romske kulture i romske zajednice uopšte...«.¹⁰¹

Rezultati intenzivnijeg proučavanja Roma u Jugoslaviji odrazili su se i na Hrvatsku. Zagrebačka izdavačka kuća »Stvarnost« izdala je 1967. djelo Jean-Paul Cleberta *Cigani*, što se može smatrati jednim od prvih stranih romoloških djela prevedenih na hrvatski jezik.¹⁰² Nekoliko godina ranije Josip Taradi obranio je diplomski rad

96 Christian Bernadac, *Zaboravljeni holokaust : pokolj Cigana*. Zagreb, 1981.

97 Muhamed Hadžijahić, »Bosanski Romi 1941/1942«, *Naše teme*, XXVIII (1984), br. 7/8, 1313–1323; Vanek Šiftar, »Romi u Sloveniji 1940–1945«, *Naše teme*, XXVIII (1984), br. 7–8, 1324–1334; Rajko Đurić, *Seobe Roma : krugovi pakla i venac sreće*. Beograd, 1987.

98 *Međunarodni naučni skup Jezik i kultura Roma* (gl. ur. Milan Šipka), Sarajevo, 1989; Andrijana Gojković, »Međunarodni naučni skup 'Jezik i kultura Roma' Sarajevo, 9-11. juni 1986«, *Narodno stvaralaštvo – Folklor*, XXV (1986), sv. 1-4, 115-118.

99 »Zaključci Međunarodnog naučnog skupa 'Jezik i kultura Roma'«, u: *Međunarodni naučni skup Jezik i kultura Roma* (gl. ur. Milan Šipka), Sarajevo, 1989, 503-511 ; Gojković, »Međunarodni naučni skup...«, 117-118; Petrović, »Naučna istraživanja...«, 66-67.

100 Petrović, »Naučna istraživanja...«, 65-71.

101 Dimić, »Reč...«, 5.

102 Jean-Paul Clebert, *Cigani*. Zagreb, 1967.

Status Roma u Međimurju na Višoj školi za socijalne radnike u Zagrebu. Ovo je prvi (dosad!) poznati slučaj da je student na jednom od hrvatskih visokoškolskih institucija diplomirao na temu o Romima u Hrvatskoj.¹⁰³ Zanimljiv je i primjer Nives Rebrenak, koja je kao studentica 1974. objavila rad »Romi na području Zagreba« u *Socijalnom radu*. Ona je provela terensko istraživanje među 139 Roma u jednom od zagrebačkih naselja, a pritom je istražila njihovu demografsku, gospodarsku, obrazovnu, zdravstvenu i društvenu strukturu.¹⁰⁴

Republički zavod za javnu upravu u Zagrebu i Odbor za međunarodne odnose Sabora SR Hrvatske su krajem 1970-ih i početkom 1980-ih izdali publikacije o položaju Roma u Hrvatskoj.¹⁰⁵ Zatim je 1982. Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu proveo anketno istraživanje među 231 romskim domaćinstvom u Hrvatskoj, a cilj istraživanja bila je podloga za donošenje mjera za poboljšanje romskog društvenog položaja. Tri godine kasnije rezultati istraživanja objavljeni su u posebnom djelu *Društveni položaj Roma u SR Hrvatskoj*, a iste godine dijelovi navedenog istraživanja objavljeni su u časopisu *Sociologija sela*. U istom broju je Ruža First-Dilić objavila »Izbor iz bibliografije radova o Romima«.¹⁰⁶ Autorica bibliografije napravila je selekciju radova vezanih uz društveni, ekonomski, politički, kulturni i socijalni položaj Roma, ukupno popisavši 161 bibliografsku jedinicu. Zagrebački časopis *Naše teme* je 1984. posvetio temu broja Romima, u kojemu su surađivali srpski romolozni Slobodan Berberski i Vanek Šiftar.¹⁰⁷ Dvije godine kasnije Narcisa Lengel-Krizman u *Časopisu za suvremenu povijest* objavljuje članak o stradanju Roma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, što se može smatrati jednim od prvih suvremenih hrvatskih historiografsko-romoloških priloga.¹⁰⁸

Hrvatski romolozni bili su prisutni na međunarodnom znanstvenom skupu »Jezik i kultura Roma« u Sarajevu, a sudjelovali su Milka Jauk-Pinhak, Igor Gostl, Nikola Rašić, Dalibor Brozović, Dunja Brozović-Rončević i Marija Dalbello. Milka Jauk-Pinhak s temom »Povijest izučavanja romskog jezika u svijetu« analizirala je proučavanje romskog jezika do Franca Miklošiča.¹⁰⁹ Igor Gostl izlagao je na temu »Jezik i kultura Roma u velikim svjetskim enciklopedijama«, zaključujući kako se od 1960-ih pojačava interes za proučavanje Roma, što se odrazilo na njihovu veću

103 Josip Taradi, Problemi Cigana na području općine Čakovec. Viša škola za socijalne radnike u Zagrebu, Čakovec, 1965, Arhiv Studijski centar socijalnog rada u Zagrebu, bez sign.; Josip Taradi je 1990. objavio u časopisu *Međimurje* odlomak iz svog diplomskog rada; Josip Taradi, »Dolazak u Međimurje«, *Međimurje*, 1990, br. 17, str. 27-28.

104 Nives Rebrenak, »Romi na području Zagreba«, *Socijalni rad*, XIV (1974), 113-124.

105 Petrović, »Naučna istraživanja...«, 63.

106 Isti, 63-64; Ruža First-Dilić, »Izbor iz bibliografije radova o Romima«, *Sociologija sela*, XXIII (1985), br. 87 /90, 99-106.

107 Slobodan Berberski, »Romi i iredenta na Kosovu«, *Naše teme*, XXVIII (1984), br. 7-8, 1335-1347; Vanek Šiftar, »Romi u Sloveniji 1940 – 1945«, *Naše teme*, XXVIII (1984), br. 7-8, 1324-1334.

108 Narcisa Lengel-Krizman, »Prilog proučavanju terora u tzv. NDH: Sudbina Roma 1941 – 1945«, *Časopis za suvremenu povijest*, XVIII (1986), br. 1, 29-42.

109 Jauk-Pinhak, »Povijest izučavanja...«, 11-20.

zastupljenost u navedenim enciklopedijama.¹¹⁰ Nikola Rašić je u izlaganju »Mogući zadaci romske sociolingvistike« naglasio potrebu razvoja romske sociolingvistike kao preduvjeta za razvoj romske kulture.¹¹¹ Na njegovu se temu dijelom nadovezuje izlaganje Dalibora Brozovića i Dunje Brozović-Rončević s temom »Sociolingvistički aspekti standardizacije romskog jezika«. Autori u spomenutom izlaganju analiziraju proces standardizacije romskog jezika i probleme povezane s njome (poput nemogućnosti izbora jednog romskog dijalekta za standardni jezik).¹¹² Značajan prinos romologiji dala je Marija Dalbello objavljivanjem rada »Prilog bibliografiji o Romima (Ciganima) u SFR Jugoslaviji, s posebnim obzirom na etnološku i folklorističku građu u periodici«. Autorica je popisala građu o Romima s područja tadašnje Jugoslavije, posebno analiziravši etnološku i folklorističku građu. Popisala je ukupno 394 bibliografske jedinice, što je manje od Andrijićeve bibliografije iz 1970., no jedinice su bibliografski kvalitetnije posložene i popraćene odgovarajućim kazalima.¹¹³ Ovo razdoblje na određeni način zaključuje primjer časopisa *Međimurje*, koji je 1990. čitav četrnaesti broj posvetio Romima. U časopisu su radove objavili Ivan Magdalenić, Dragoljub Acković i Josip Taradi.¹¹⁴

Zasigurno se može ustvrditi kako se hrvatska romološka istraživanja od 1945. uspješno razvijaju, jer su provedena prva istraživanja o Romima, objavljeni značajni radovi poput dvaju bibliografskih radova, a dva časopisa su cijeli broj posvetila romološkim temama. Također, hrvatski romolozi počinju objavljivati sve zapaženije radove te sudjeluju na znanstvenim skupovima.

4. Suvremena hrvatska romologija od 1991. do 2008. godine

U ovom razdoblju se razvija hrvatska romologija, o čemu nam govori bibliografija koju je za veći dio ovog razdoblja priredila Ljubica Radović u članku »Popis knjiga, članaka i serijskih publikacija o Romima tiskanih od 1990. do 2000. godine u Republici Hrvatskoj«. Bibliografija sadržava sedamdesetak neklasificiranih jedinica,

110 Igor Gostl, »Jezik i kultura Roma u velikim svjetskim enciklopedijama«, u: *Međunarodni naučni skup Jezik i kultura Roma* (gl. ur. Milan Šipka), Sarajevo, 1989, 35-48.

111 Nikola Rašić, »Mogući zadaci romske sociolingvistike«, u: *Međunarodni naučni skup Jezik i kultura Roma* (gl. ur. Milan Šipka), Sarajevo, 1989, 181-185.

112 Dalibor Brozović, Dunja Brozović-Rončević, »Sociolingvistički aspekti standardizacije romskog jezika«, u: *Međunarodni naučni skup Jezik i kultura Roma* (gl. ur. Milan Šipka), Sarajevo, 1989, 223-238.

113 Marija Dalbello, »Prilog bibliografiji o Romima (Ciganima) u SFR Jugoslaviji, s posebnim obzirom na etnološku i folklorističku građu u periodici«, u: *Međunarodni naučni skup Jezik i kultura Roma* (gl. ur. Milan Šipka), Sarajevo, 1989, 429-501.

114 Podaci preuzeti od Ivana Magdalenića.

što većinom čine izlaganja sa skupova i okruglih stolova.¹¹⁵ Potrebno je spomenuti kako su u još trima publikacijama objavljeni bibliografski podaci o Romima, no oni nisu bili tako potpuni i »bogati« poput Radovičine Bibliografije.¹¹⁶ Od 1990-ih u Hrvatskoj su održani okrugli stolovi, seminari i konferencije o Romima, pritom treba istaknuti seminar »Savjetovanje o odgoju i izobrazbi djece Roma u Hrvatskoj« (Macinec, 1994/Križevci, 1996), okrugli stol »Romi u Hrvatskoj danas« (Zagreb, 1997), međunarodnu konferenciju »Prava i status Romkinja u zemljama u tranziciji« (Zagreb, 2000)¹¹⁷ Dva znanstvena časopisa imala su tematski broj posvećen Romima. Časopis Instituta društvenih znanosti »Ivo Pilar« *Društvena istraživanja* posvetio je jedan broj časopisa romološkim temama. Osim Ljubice Radović, autori radova su Maja Štambuk, Zoran Šučur, Koraljka Posavec, Neven Hrvatić, Suzana Ivančić i Maja Dragun. Najviše je prostora posvećeno analizi društvenog i marginalnog položaja Roma u Hrvatskoj te pitanju njihovog odgoja i obrazovanja.¹¹⁸ Iznimka je rad Maje Dragun koji analizira romska vjerovanja, mitologiju i podrijetlo.¹¹⁹ Četiri godine kasnije u časopisu Instituta za migracije i narodnosti *Migracijske i etničke teme* objavljen je tematski broj posvećen Romima. Jedan od ciljeva izdavanja tematskog broja bio je ukazivanje na njihov društveni položaj i s njime povezane probleme. Autori radova su Dragutin Babić, Ana Bogdanić, Neven Hrvatić, Boris Nikšić, Jagoda Novak, Nada Raduški i Danijel Vojak. Oni su pisali o identitetu Roma, njihovim društvenom položaju, potrebi zaštite te broju Roma u popisima

- 115 Ljubica Radović, »Popis knjiga, članaka i serijskih publikacija o Romima tiskanih od 1990. do 2000. godine u Republici Hrvatskoj«, *Društvena istraživanja*, IX (2000), br. 2/3 (46/47), 337–344.
- 116 Bosiljka Milinković, *Bibliografija radova o nacionalnom pitanju i međunacionalnim odnosima*. Zagreb, 1992, 20, 30–33, 35–36, 57, 60, 67, 151–152, 208; Vladimir Stipetić, Nenad Vekarić, *Povijesna demografija Hrvatske*. Zagreb – Dubrovnik, 2004, 90–91; Vladimir Geiger, »Etničke skupine/zajednice u Hrvatskoj u suvremenoj hrvatskoj historiografiji«, *Historijski zbornik*, LX (2007), 323–367.
- 117 *Odgoj i izobrazba djece Roma u Hrvatskoj : zbornik radova (Savjetovanje Odgoj i obrazovanje Roma u Republici Hrvatskoj, Macinec, 25. studenoga 1994)*, (gl. ur. Neven Hrvatić), Virovitica, 1994; II. savjetovanje o odgoju i izobrazbi djece Roma u Hrvatskoj, Križevci, 1996: zbornik izlaganja, (gl. ur. Mirko Leich), Virovitica, 1997; *Romi u Hrvatskoj danas : zbornik izlaganja i rasprava: okrugli stol održan 26. i 27. lipnja 1997. godine* (gl. ur. Veronika Rešković), Zagreb, 1998; *Prava i status Romkinja u zemljama u tranziciji* (ur. Gordana Obradović), Zagreb, 2000.
- 118 Maja Štambuk, »Romi u društvenom prostoru Hrvatske«, *Društvena istraživanja*, IX (2000), br. 2/3 (46/47), 197–210; Zoran Šučur, »Romi kao marginalna skupina«, *Društvena istraživanja*, IX (2000), br. 2/3 (46/47), 211–227; Koraljka Posavec, Sociokulturna obilježja i položaj Roma u Europi – od izгона do integracije, *Društvena istraživanja*, IX (2000), br. 2/3 (46/47), 229–250; Neven Hrvatić, Suzana Ivančić, »Povijesno-socijalna obilježja Roma u Hrvatskoj«, *Društvena istraživanja*, IX (2000), br. 2/3 (46/47), 251–266; Neven Hrvatić, »Odgoj i izobrazba Roma u Hrvatskoj«, *Društvena istraživanja*, IX (2000), br. 2/3 (46/47), 267–290; Maja Štambuk, »Romi u Hrvatskoj devedesetih«, *Društvena istraživanja*, IX (2000), br. 2/3 (46/47), 261–315; navedeni radovi su dostupni na: (http://hrcak.srce.hr/index.php?show=toc&id_broj=1849) (26.6.2009).
- 119 Maja Dragun, »Podrijetlo, mitologija i vjerovanja Roma«, *Društvena istraživanja*, IX (2000), br. 2/3 (46/47), 317–333.

stanovništva: potrebno je naglasiti kako su se dva rada odnosila na položaj Roma u Mađarskoj i Srbiji.¹²⁰

Kao jedan od pokazatelja razvoja romologije zasigurno je objavljivanje djela i to posebice izvornih znanstvenih istraživanja. Jedno od značajnih romoloških djela izdao je 2005. Institut društvenih znanosti »Ivo Pilar« naslovljeno *Kako žive hrvatski Romi*. Skupina znanstvenika navedenog Instituta provela je 2004. istraživanje o stambenim uvjetima života Roma u Hrvatskoj. Ministarstvo prostornog uređenja, zaštite okoliša i graditeljstva naručilo je projekt »Lokacije naseljene Romima – stanje i unapređenje razvoja naselja i aspiracije za oblike stanovanja« s ciljem stvaranja znanstvene podloge za izradu dugoročnog plana za poboljšanje stambenih uvjeta života Roma.¹²¹ U djelu su radove objavili Maja Štambuk, Ivan Rogić, Anka Mišetić, Zoran Šućur, Geran-Marko Miletić, Neven Hrvatić, Lynette Šikić-Mićanović. Osim analize stanovanja Roma, u radovima se analizirala njihova demografska struktura, identitet, obrazovanje te položaj Romkinja.¹²² U djelu *Genocid nad Romima: Jasenovac 1942*. Narcise Lengel-Krizman analizira se stradanje romskog stanovništva u logoru Jasenovac te donosi poimenični popis stradalih Roma u spomenutom

120 Dragutin Babić, »Stigmatizacija i identitet Roma – pogled »izvana«: slučaj učenika Roma u naselju Kozari Bok«, *Migracijske i etničke teme*, XX (2004), br. 4, 315-338; Ana Bogdanić, »Multikulturalno građanstvo i Romkinje u Hrvatskoj«, *Migracijske i etničke teme*, XX (2004), br. 4, 339-365; Neven Hrvatić, »Romi u Hrvatskoj: od migracija do interkulturalnih odnosa«, *Migracijske i etničke teme*, XX (2004), br. 4, 367-385; Boris Nikšić, »Romi u Mađarskoj: situacija i perspektive na pragu 21. stoljeća«, *Migracijske i etničke teme*, XX (2004), br. 4, 387-402; Jagoda Novak, »Romska zajednica i međunarodne institucije: tek relativan uspjeh zaštite ljudskih i manjinskih prava«, *Migracijske i etničke teme*, XX (2004), br. 4, 403-432; Nada Raduški, »Romska nacionalna manjina u Srbiji – demografske tendencije i problemi«, *Migracijske i etničke teme*, 20 XX (2004), br. 4, 433 – 445; Danijel Vojak, »Romi u popisima stanovništva iz 1921. i 1931. na području Hrvatske«, *Migracijske i etničke teme*, XX (2004), br. 4, 447-476; navedeni radovi su dostupni na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=toc&cid_broj=716 – 26.6.2009.

121 Maja Štambuk, »Naseliti se i ostati svoj«, u: *Kako žive hrvatski Romi*, (ur. Maja Štambuk), Zagreb, 2005, 13-14.

122 Maja Štambuk, »Naseliti se i ostati svoj«, *Kako žive hrvatski Romi*, (ur. Maja Štambuk), Zagreb, 2005, 11-28; Maja Štambuk, »Metodološke napomene«, *Kako žive hrvatski Romi*, (ur. Maja Štambuk), Zagreb, 2005, 29 -34; Nenad Pokos, »Demografska analiza Roma na temelju statističkih podataka«, *Kako žive hrvatski Romi*, (ur. Maja Štambuk), Zagreb, 2005, 35-52; Ivan Rogić, »Neke socijalnoekološkijske odrednice romskih naselja«, *Kako žive hrvatski Romi*, (ur. Maja Štambuk), Zagreb, 2005, 53-90; Maja Štambuk, »Obilježja romskih obitelji – kućanstava«, *Kako žive hrvatski Romi*, (ur. Maja Štambuk), Zagreb, 2005, 91-110; Anka Mišetić, »Sociokulturna obilježja romskog stanovništva«, *Kako žive hrvatski Romi*, (ur. Maja Štambuk), Zagreb, 2005, 111-132; Zoran Šućur, »Siromaštvo kao sastavnica sociokulturnog identiteta Roma«, *Kako žive hrvatski Romi*, (ur. Maja Štambuk), Zagreb, 2005, 133-158; Geran-Marko Miletić, »Uvjeti stanovanja i stambene aspiracije Roma«, *Kako žive hrvatski Romi*, (ur. Maja Štambuk), Zagreb, 2005, 159-176; Neven Hrvatić, »Obrazovanje Roma u Hrvatskoj: pretpostavka za bolju kvalitetu života?«, *Kako žive hrvatski Romi*, (ur. Maja Štambuk), Zagreb, 2005, 177-200; Lynette Šikić-Mićanović, »Romkinje i uvjeti njihova života«, *Kako žive hrvatski Romi*, (ur. Maja Štambuk), Zagreb, 2005, 201-218; Maja Štambuk i suradnici, »Zaključci i preporuke«, *Kako žive hrvatski Romi*, (ur. Maja Štambuk), Zagreb, 2005, 219-232.

logoru.¹²³ Iste godine je oko pitanja stradanja Roma u logoru Jasenovac i NDH svoj prilog dao Mladen Ivezić (tendenciozno i neargumentirano) u djelu *Jasenovac: brojke* tvrdeći kako je stradao malen broj Roma, a da je njihov broj uvećan.¹²⁴ O pitanju stradanja Roma u NDH, posebice u logoru Jasenovac, znanstvenici su davali različita (i kontradiktorna) mišljenja, pritom treba izdvojiti kako je Jelka Smreka 2007. na 1888 stranica objavila *Poimenični popis žrtava koncentracijskog logora Jasenovac 1941.–1945.*¹²⁵ U popisu su poimenično navedene sve (poznate) romske žrtve, što je dobar put u utvrđivanju razmjera stradanja Roma.¹²⁶ Zvonimir Pongrac je 2003. izdao *Gjelem, gjelem: zbirka ciganskih ili romskih pjesama i melodija* u kojem je analizirao romsku glazbu u prošlosti.¹²⁷ Mladen Pavković je u dvama djelima opisao težak društveni i gospodarski položaj Roma u Hrvatskoj, dok je Ana Bogdanić uredila *Usmene povijesti starijih Romkinja grada Rijeke* u kojima su Romkinje opisale svoj težak društveni položaj.¹²⁸ Ivana Olujić i Petar Radosavljević objavili su 2007. *Mali rječnik bajaškoga* i *Jezik Roma Bajaša*, što je doprinijelo boljem poznavanju jednog od romskih dijalekata.¹²⁹ Značajno je da su Romi u ovom razdoblju po prvi puta autori djela, tako treba izdvojiti Ivana Rumbaka, Ragiba Seferovića, Bajra Bajrića i Faria Ibrahimovskoga.¹³⁰ Važna je uloga posebnih organizacija koje se bave Romima,

123 Narcisa Lengel-Krizman, *Genocid nad Romima : Jasenovac 1942.* Jasenovac, 2003.

124 Mladen Ivezić, *Jasenovac: brojke.* Zagreb, 2003, 63-71.

125 Jelka Smreka, *Poimenični popis žrtava koncentracijskog logora Jasenovac 1941.–1945.* Jasenovac, 2007.

126 O ovom problemu više vidi i usporedi: Milan Bulajić, *Jasenovac: ustaški logori smrti : srpski mit?: hrvatski ustaški logori genocida nad Srbima, Jevrejima i Ciganima.* Beograd, 1999; Antun Miletić, *Koncentracioni logor Jasenovac: 1941-1945: dokumenta,* Beograd, 1986-1987, sv. I-III; Mirko Peršen, *Ustaški logori.* Zagreb, 1990; Vladimir Žerjavić, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga ; Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu.* Zagreb, 1992; Zdravko Dizdar, »Žene u logoru 'Danica' kraj Koprivnice 1941.-1942. godine«, *Historijski zbornik*, LIX (2006), 131-178.

127 Zvonimir Pongrac, *Gjelem, gjelem : zbirka ciganskih ili romskih pjesama i melodija : (s pregledom povijesti i glazbe Roma)= kedipe Rromane gilenge thaj melodija: (dikhliba pe historia thaj Romani muzika),* Zagreb, 2003.

128 Mladen Pavković, *Na rubu grada na rubu života.* Virovitica, 1999; Mladen Pavković, *Nisu krivi što su živi.* Koprivnica, 2007; Ana Bogdanić, *Usmene povijesti starijih Romkinja grada Rijeke.* Rijeka, 2005.

129 Ivana Olujić, Petar Radosavljević, »Mali rječnik bajaškoga«, *Drugi jezik hrvatski: poučavanje hrvatskoga kao nematerinskoga jezika u predškoli i školi s posebnim osvrtnom na poučavanje govornika bajaškoga romskoga: priručnik s radnim listovima* (ur. Lidija Cvikić), 111-126; Ivana Olujić, Petar Radosavljević, »Jezik Roma Bajaša«, *Drugi jezik hrvatski: poučavanje hrvatskoga kao nematerinskoga jezika u predškoli i školi s posebnim osvrtnom na poučavanje govornika bajaškoga romskoga: priručnik s radnim listovima* (ur. Lidija Cvikić), 102-110.

130 Ivan Rumbak, *Potrebe/problemi romske populacije u Republici Hrvatskoj : integracija bez asimilacije,* Zagreb, 2003; Ivan Rumbak, *Strategija obrazovanja Roma u Republici Hrvatskoj,* Zagreb, 2007; Ragib Seferović, *Prošlost, sadašnjost i budućnost Roma,* Zagreb, 1999; Bajro Bajrić, *Tamo je sunce/ Odori si o kham,* Zagreb, 1999; Bajro Bajrić, *Kaj su jeli naši stari/So halje amare phure: zbirka romskih recepata,* Zagreb, 2006; Fari Ibrahimovski, *Život i vrijeme/Đivdipe thaj vrama.* Rijeka, 2005.

poput Odbora za pastoral Roma, koje su objavile nekoliko vrijednih djela o Romima.¹³¹ Osim djela, treba navesti druge znanstvene radove koji su objavljeni u znanstvenim časopisima. Između ostalih autora, izdvojio bih abecednim redom Davora Batisweilera, Dejanu Bouillet, Zdravka Dizdara, Darka Dukovskog, Maju Flego, Ivana Magdalenića, Milana Matijevića, Jagodu Novak, Svanibora Pettana, Slobodana Uzelca, Danijela Vojaka, Nikolu Vukovića.¹³² Na fakultetima i visokim školama u Hrvatskoj u ovom je razdoblju obranjeno nekoliko doktorskih disertacija, magistarskih i diplomskih radova čija je tema bila povezana s Romima.¹³³ Iz navedenog

131 *Purane romane paramisa = Stare romske priče* (ur. Adaleta e Dinasi). Zagreb, Udruga »Romski putevi – Romane Droma«, 2007; *Prvi Rom blaženik : Ceferino Jimenez Malla "El Pele"* (priredila Karolina Miljak). Zagreb, 2001, Odbor za pastoral Roma – HBK.

132 Davor Batisweiler, »Okvir za sliku Roma«, *Ako : časopis za društvena pitanja i kulturu grada Čakovca*, VII (2003), 14; str. 27-31; Slaven Bertoša, »O nekim posebnim skupinama u novovjekovnim matičnim knjigama grada Pule«, *Croatia Christiana periodica: časopis Instituta za crkvenu povijest Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, XXIX (2005), br. 56, 67-75; Zdravko Dizdar, »Ljudski gubici logora 'Danica' kraj Koprivnice, 1941-1942«, *Časopis za suvremenu povijest*, XXXIV (2002), br. 2, 377-408; Darko Dukovski, »S ruba istarskog međuratnog društva: romske obitelji u Istri 1918.-1938.«, *Radovi*, XXIX (1996), 237-248; Maja Flego, »Predškola za Rome: napredovanje sitnim koracima«, *Dijete i društvo : časopis za promicanje prava djeteta*, VI (2005), br. 2, 379-383; Ivan Magdalenić, »'Romska komponenta' maloljetničke delinkvencije u Županiji međimurskoj«, *Ljetopis Studijskog centra socijalnog rada*, I (1995), 51-67; Milan Matijević, Slobodan Uzelac, Dejana Bouillet, »Povezanost (ne)redovitosti školovanja romske djece s njihovom brojnošću i bračnim statusom roditelja«, *Napredak: časopis za pedagoškijsku teoriju i praksu*, CXLIV (2003), br. 3, 302-315; Jagoda Novak, »Romi u razdoblju pristupanja Europskoj uniji : marginalizacija, asimilacija ili integracija?«, *Novi Kamov*, VI (2006), br. 20 (3), 24-31; Danijel Vojak, »Romsko stanovništvo u popisima stanovništva u Hrvatskoj i Slavoniji u razdoblju 1850.-1910.«, *Časopis za suvremenu povijest*, XXXVI (2004), br. 2, 701-728; Svanibor Pettan, »Romsko glazbeništvo i etnomuzikološki studij prilagodbe«, *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, XXXVI (1999), br. 2, 143-155; Zoran Šućur, »Utjecaj sociodemografskih čimbenika na poimanje romskoga roditeljstva i odrastanja«, *Društvena istraživanja*, XIII (2004), br. 4/5 (72/73), 843-865; Nikola Vuković, »Iskustva u radu s učenicima Romima u osnovnoj školi«, *Napredak : časopis za pedagoškijsku teoriju i praksu*, 143/2002, br. 4, 462-471; potrebno je napomenuti kako je izdvojen po jedan rad svakog autora radi ograničenosti prostora, a potpuniji bibliografski podaci mogu se naći u Katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu <http://www.nsk.hr/DigitalLib.aspx?id=8> – 26.6.2009 te u: Vladimir Geiger, »Etničke skupine/zajednice u Hrvatskoj u suvremenoj hrvatskoj historiografiji«, *Historijski zbornik*, LX (2007), 342-343.

133 Trajko Petrovski, *Etničke i kulturne značajke Roma u Makedoniji*. Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1997. (doktorska disertacija); Neven Hrvatić, *Odgoj i izobrazba Roma u Hrvatskoj*. Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1998. (doktorska disertacija); Danijel Vojak, *Percepcija romskog stanovništva u hrvatskom društvu na području Savske Banovine u razdoblju 1929.-1939.* Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2006. (magistarski rad); Natalija Novokmet, *Antropološke i forenzičke značajke petnaest visokopromjenjivih lokusa u romskoj populaciji Međimurja*. Zagreb, Prirodoslovno-matematički fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2007. (magistarski rad); Natalija Grgić, *Ispitivanje izraženosti predrasude prema Romima* (diplomski rad); Marija Majdak, *Romi u Hrvatskoj*, Zagreb, Prirodoslovno-matematički fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2000. (diplomski rad); Silvija Maraković, *Nasilje nad ženom i djecom u obitelji Roma – analiza slučajeva*, Zagreb, Visoka policijska škola Policijske akademija MUP-a RH, 2002. (diplomski rad); Danijel Vojak, *Odabrani primjeri iz povijesti Roma na području Europe u pr-*

se može zaključiti kako romološke teme postaju sve prisutnije u visokoobrazovanim institucijama, što čini znatan pomak u razvoju romoloških istraživanja.

U ovom razdoblju primjetan je veći interes kod nekih izdavačkih kuća na objavljivanju romoloških djela. Između ostalih, potrebno je spomenuti izdavačke kuće Ibis-grafiku, Teledisk, Kulturu & Rasvjetu, Nakladu Pelago, Prosvjetu i Kršćansku sadašnjost. Oni su objavili djela Ilone Lackove *Rođena sam pod sretnom zvijezdom: moj život Ciganke u Slovačkoj*, Pierre Derlona *Zaboravljene tajne posljednjih iniciranih cigana*, Diane Tong *Romi: interdisciplinarni prikaz*, Paula Polanskyog *A gdje je moj život?: pjesme o kosovskim Romima: 1999-2003.*, Isabel Fonsece *Sabranite me uspravno: Cigani i njihov put*, Iana Hancocka *Sindrom parije: priča o ropstvu i progону Roma*, Karole Fings, Herberta Heussa i Franka Sparinga *Od 'rasne znanosti' do logora: Romi u Drugom svjetskom ratu* te Rajka Đurića *Povijest Roma: prije i poslije Auschwitzta i Smjernice za pastoral Roma*.¹³⁴

Jedan od važnijih poticaja razvoju romologiju jest prihvaćanje i provedba *Nacionalnog programa za Rome* i *Akcijskog plana Desetljeća za uključivanje Roma 2005.-2015.* Upravo je u navedenim programima i planovima predviđeno poticanje visokoškolskog obrazovanja kod Roma.¹³⁵ Zanimljivo je spomenuti Udrugu izvornih Roma-Lovara iz Bjelovara koja je organizirala Edukacijski i Kulturni centar. Unutar toga je postavljen stalni postav izložbe »Dokumentarno-povijesna izložba autohtonih hrvatskih Roma-Lovara«, a članovi navedene Udruge prikupljaju građu iz povijesti Roma u Hrvatskoj.¹³⁶ Adalet Stanzer je prije nekoliko godina pokrenula projekt uvrštenja posebne romske police u knjižnicama u Hrvatskoj. Tako su postavljene police s romskom književnošću u Koprivnici, Zagrebu, Rijeci i Splitu što je omogućilo bolju dostupnost romološke literature.¹³⁷ Dio romskih udruga u ovom je razdoblju počeo izdavati časopise i druga glasila, a u dijelu njih se primjećuje kako oni prate

voj polovini XX. stoljeća Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2003. (diplomski rad); usporedi http://bib.irb.hr/pretrazivanje_rezultat#disertacija – 26.6.2009, http://bib.irb.hr/pretrazivanje_rezultat#magisterij – 26.6.2009, http://bib.irb.hr/pretrazivanje_rezultat#diplomski – 26.6.2009.

134 Ilona Lackova, *Rođena sam pod sretnom zvijezdom: moj život Ciganke u Slovačkoj*, Zagreb, (Ibis grafika), 2002; Pierre Derlon, *Zaboravljene tajne posljednjih iniciranih cigana*. Zagreb, (Teledisk), 2003; Romi: interdisciplinarni prikaz, (ur. Diane Tong), Zagreb, (Ibis grafika), 2004; Paul Polansky, *A gdje je moj život?: pjesme o kosovskim Romima: 1999-2003*. Split, (Kultura & Rasvjeta), 2004; Isabel Fonseca, *Sabranite me uspravno: Cigani i njihov put*. Zagreb, Naklada Pelago, 2005; Ian Hancock, *Sindrom parije: priča o ropstvu i progonu Roma*. Zagreb, (Ibis grafika), 2006; Karola Fings, Herbert Heuss, Frank Sparing, *Od 'rasne znanosti' do logora: Romi u Drugom svjetskom ratu*. Zagreb, (Ibis grafika), 2006; Rajko Đurić, *Povijest Roma: prije i poslije Auschwitzta*. Prosvjeta, 2007; *Smjernice za pastoral Roma*. Zagreb, (Kršćanska sadašnjost), 2008.

135 Više o tome <http://www.vlada.hr/nacionalniprogramromi/Obrazovanje-2005.-2015.-godina> – 26.6.2009, <http://www.romadecade.org/index.php?content=1> – 26.6.2009.

136 Više vidjeti <http://lovari.hr> – 26.6.2009.

137 Više vidjeti <http://novosti-iz-bkd.blogspot.com/2008/06/gk-marka-marulica-raritetna-polica.html> – 26.6.2009.

suvremena romološka istraživanja.¹³⁸ Potrebno je istaknuti najnovija djela Gorana Đurđevića, Ivana Rumbaka, Veljka Kajtazija, Marijana Vugrinčića, Roberta Siladija te Irene Martinović Klarić. Zanimljivo da je veći broj autora najnovijih romoloških djela romskog porijekla, što ukazuje na pozitivan trend razvoja hrvatske romologije.¹³⁹ Zasigurno bi njegovim objavljivanjem hrvatska romologija dobila značajan poticaj u istraživanju lingvističke baštine hrvatskih Roma te bi bio učinjen korak k standardizaciji romskog jezika.

Iz navedenog je vidljivo da se upravo u razdoblju poslije 1991. razvija romologija u Hrvatskoj. Tada se pojavljuju prva ozbiljnija istraživanja o položaju Roma, objavljuje se znatno veći broj romoloških radova nego u prijašnjim razdobljima, prevode se romološka djela, a romološke teme odabiru se za doktorske disertacije, magistarske i diplomske radove. Također, nakon 1991. interes za proučavanje Roma pokazuju oni sami, bilo kroz objavljivanje djela, organiziranjem izložbi ili iniciranjem veće dostupnosti romološke literature u Hrvatskoj.

5. Zaključak

Romološka istraživanja u Hrvatskoj započinju u prvoj polovini XIX. stoljeća s filološkom analizom Antuna Mihanovića. Njegov romološki rad nastavljaju Mara Čop Marlet, Franjo Kuhač, Emilij Laszowski, Franjo Fancev, Josip Matasović, Antun Medven, Ivan Goran Kovačić i Vladimir Redenšek. Hrvatska romologija se nakon 1945. razvija u sjeni srpske i slovenske, a tek u 1980-im provode se prva sustavna znanstvena istraživanja Roma. Rezultati istraživanja objavljeni su 1985. kao zasebno djelo *Društveni položaj Roma u SR Hrvatskoj* i u časopisu *Sociologija sela*. U istom broju navedenog časopisa Ruža First-Dilić objavila je prvu (hrvatsku) bibliografiju radova o Romima. Godinu dana ranije slijedio je prvi tematski broj posvećen Romima u znanstvenom časopisu *Naše teme*. Šestero hrvatskih znanstvenika je 1986. sudjelovalo na međunarodnom znanstvenom skupu »Jezik i kultura Roma« u Sarajevu, a tom je prilikom Marija Dalbello objavila novu bibliografiju radova o Romima. U 1990-im romološke teme postaju sve prisutnije u znanosti, objavljuju se tematski

138 *Romano akharipe/Graju alu caganjilor / Glas Roma: prvi romski list u Hrvatskoj*. Špišić Bukovica, Savez udruženja Roma Hrvatske; *Romengo čaćipe/Romska istina*, Zagreb, Udruga Roma Zagreba i Zagrebačke županije; *Nevo drom = Novi put : interkulturalni list Odbora za pastoral Roma Hrvatske biskupske konferencije i Romske odgojne zajednice*. Zagreb, Hrvatska biskupska konferencija, Odbor za pastoral Roma, Romska odgojna zajednica, interkulturalna udruga.

139 Goran Đurđević, *Povijest i običaji autohtonih hrvatskih Roma – Lovara*, Bjelovar, 2008; Ivan Rumbak *Od legenda do povijesti od priča do stvarnosti*; Veljko Kajtazi, *Romano-Kroacijako thaj Kroacijako-Romano alavari = Romsko-hrvatski i Hrvatsko-romski rječnik*. Zagreb, 2008; Marijan Vugrinčić, Robert Siladij, *Iz života Roma: kreativnost Roma, doprinos kulturi i turizmu*. Čakovec, 2008; Irene Martinović Klarić *Kromosom Y i potraga za novom domovinom: tragom kromosoma Y od južnih azijskih do balkanskih pustopoljina : genetička prošlost i zbilja Roma i Bajaša*. Zagreb, 2009.

brojevi znanstvenih časopisa posvećenih Romima (*Društvena istraživanja* iz 2000. i *Migracijske i etničke teme* iz 2004.), provode se znanstvena istraživanja položaja Roma (Institut društvenih znanosti »Ivo Pilar«), objavljuju znanstveni radovi te se otvaraju izložbe posvećene Romima. No, ne postoji inicijativa za osnivanje romološke katedre na nekom od fakulteta ili za izdavanjem sinteza o romskoj povijesti, jeziku i kulturi. Također, ne treba smetnuti s uma kako premalen broj Roma ima osnovnoškolsko, a da se ne spominje srednjoškolsko ili visokoškolsko obrazovanje. Kao jedna od mogućnosti za prevladavanje društvene (obrazovne) marginalnosti Roma, mogla bi poslužiti otvaranje Odsjeka za romologiju na nekom fakultetu ili drugoj znanstvenoj (i kulturnoj) instituciji (npr. Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti ili Matici hrvatskoj). Unatoč svemu, treba istaknuti kako je hrvatska romologija »pustila korijenje« u hrvatskoj znanosti i kulturi te je jedan od zadataka romologa da nastave s kvalitetnijim istraživanjima o položaju, kulturi, povijesti i jeziku Roma. Kao odgovor na pitanje iz naslova rada može se odgovoriti da postoji hrvatska romologija te da su pred njom zadaci njezinog »ugnježđivanja« u hrvatskim znanstvenim i obrazovnim institucijama.

SUMMARY

About the study of Roma in Croatia or do Romani studies exist in Croatia?

Since the 1970s, Romani studies as a discipline have been incorporated in science institutions of Europe and the United States. There were many scholars who studied the life, history and customs of the Roma before, but it was then that Romani studies were established as a discipline within academic institutions. Romani studies in Croatia started with Antun Mihanović's philology paper on Romani language from the 1820s. The study of the Roma continued with Mara Čop Marlet, Franjo Kuhač, Emilij Laszowski, Franjo Fancev, Antun Medven, Ivan Goran Kovačić and others. After World War II, Roma studies in Croatia developed in the shadow of the discipline's activity in Serbia and Slovenia and it was not before the 1980s that a Croatian institution produced the first scholarly work on the Roma in Croatia. In the 1990s, Romani studies became somewhat more prominent in Croatian academic institutions and resulted in the publication of numerous papers and books on the subject, although there is still no initiative to establish a chair of Romani studies at the university which would truly take the development of Croatian Romani studies to the next level.

Key words: Romology, Romany, Croatia